

Van binnen naar buiten en vice versa

Lectoraat Geloven in Context
Opleidingen GPW & GL, Christelijke Hogeschool Ede

Onderzoeksrapport

Van binnen naar buiten en vice versa

Een deelonderzoek naar het functioneren van hbo-theologen in relatie tot kerk en cultuur

Onderzoeksrapport

2016

Lectoraat *Geloven in Context* – Opleidingen GPW & GL, Christelijke Hogeschool Ede

Dr. R. Erwich

Dr. R. van Hell

Dr. J.M. Praamsma

Dr. T. van de Lagemaat

Inhoud

Woord vooraf	4
Samenvatting	5

1 Inleiding 6

1.1 Aanleiding van het onderzoek	6
1.2 Inbedding in het lectoraatsonderzoek	6

2 Opzet van het onderzoek 9

2.1 Vraag- en doelstelling	9
2.2 Methodologie, methodiek en dataverzameling	9
2.3 Onderzoekspopulatie en steekproef	10
2.4 Analyse en analyseprotocol	11
2.5 Betrokken onderzoekers	11

3 Resultaten 13

3.1 Resultaten per profiel	13
3.1.1 Missionaire presentie: "Een verbinder die ruimte creëert"	13
3.1.2 Docent Godsdienst/Levensbeschouwing: "Ankerpunt"	15
3.1.3 Pastoraal werk & Geestelijke Verzorging: "Wegwijzer op kruispunten van het leven"	16
3.1.4 Voorganger: "Een baken van rust en houvast in een verwarrende wereld"	18
3.1.5 Gemeenteopbouw: "Een hermeneut met een dubbele beweging"	19
3.1.6 Extern: "De hbo-theoloog als 'tegenover' van de maatschappij"	21
3.2 Typering veranderingen	23
3.2.1 Visie op de veranderingen	23
3.2.2 Binnen/buitenperspectief	26

3.3 Kansen en uitdagingen: profileer je buiten de kerkmuren	31
3.4 Gevolgen voor de beroepsidentiteit: de hbo-theoloog als dynamische verbinder	36
3.5 Implicaties voor de opleiding: ondernemerschap en creativiteit	38

4 Conclusies 40

4.1 Samenvattende conclusies	40
4.2 Conclusie met betrekking tot de onderzoeksvragen	41
4.2.1 Veranderingen in de Nederlandse samenleving	41
4.2.2 Kansen en uitdagingen	42
4.2.3 Overeenkomsten en verschillen tussen de domeinen	43
4.2.4 Beleefde beroepsidentiteit	43
4.3 Op weg naar een theorie rond de beroepsidentiteit van de hbo-theoloog	44

5. Reflecties en discussie 45

5.1 Theologische reflecties	45
5.2 Onderzoeksmatige reflecties	47
5.3 Vervolg	48

Bibliografie 49

Bijlagen 50

Bijlage 1 Interviewprotocol	50
Bijlage 2 Analyseprotocol	51
Bijlage 3 Fragment descriptieve analyse	55
Bijlage 4 Overzicht codes in Dedoose	56

Woord vooraf

In dit onderzoeksrapport doen we verslag van een tweede deelfase van een groter onderzoek naar het functioneren van startende hbo-theologen in een culturele context vol uitdagingen. Het lectoraat *Geloven in Context*, waarbinnen dit onderzoek plaatsvindt, ontleent haar bestaansrecht aan de complexe relatie tussen het beroep van de hbo-theoloog (in al zijn variaties) en de cultuur en omgeving waarin dat beroep in meerdere of mindere mate gedijt. Steeds vaker ontdekken wij als onderzoeksgroep dat de dagelijkse praktijk van het werk van de hbo-theoloog veelzijdig en soms ook grillig is. Steeds meer ook blijken in die praktijken thema's rondom de hermeneutiek een rol te spelen: hoe ben ik in gesprek met mensen, hoe verbind ik belangrijke elementen uit de traditie of uit religieuze bronnen met de vragen en verhalen van mensen, welke invloed hebben ontmoetingen met anderen op mijn werk en hermeneutisch kader? Zomaar een paar vragen waarop we meer zicht proberen te krijgen. In dit rapport hebben we de neerslag van een deelonderzoek waarbij deze vragen een rol spelen geformuleerd. In die zin is het ook een baken langs de intrigerende weg van het onderzoek.

Dr. René Erwich
Lector

Ede,
november 2016

Samenvatting

Sinds november 2014 doet het lectoraat *Geloven in Context* van de Academie Theologie in de CHE onderzoek naar de steeds complexere plaats van de hbo-theoloog in de hedendaagse samenleving en kerk. Als eerste opbrengst van het onderzoek verscheen in juni 2016 de essaybundel *Grensgangers: Pendelen tussen geloof en cultuur* (Erwich en Praamsma, 2016). Om de eerste resultaten uit de essays te verrijken en verdiepen werden zes groepsinterviews georganiseerd met professionals uit de verschillende werkgebieden van de hbo-theoloog: Missionaire Presentie, Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging, Gemeente Opbouw, Voorganger, Leraar Godsdienst & Levensbeschouwing (GL) en ten slotte een externe groep beleidsmakers. Deze focusgroepen hebben geleid tot de volgende conclusies.

Allereerst wordt geconcludeerd dat de ontwikkelingen uit *Grensgangers* grotendeels overeenkomen met de praktijkervaringen van de professionals, hoewel ze hier en daar worden aangevuld of genuanceerd. Ook kunnen we concluderen dat de grote trends zoals individualisering, diversiteit en pluraliteit in alle domeinen gevoeld worden hoewel ze zich per domein soms in verschillende gedaanten manifesteren. Ten tweede wordt een rode draad zichtbaar: alle profielen worstelen op hun eigen manier met de spanningsvolle verhouding tussen het binnen- en buitenperspectief. Het lijkt erop dat de hbo-theoloog zich steeds meer buiten de kerk beweegt, maar hiervoor is het cruciaal dat hij/zij ook de gemeenschap binnen de kerk in beweging kan zetten en kan toerusten.

De hbo-theoloog van de toekomst is dan ook een proactieve, zelfstandig functionerende verbinder: een hermeneut die doorkneet is in veranderingsprocessen van individuen en groepen, die zowel de eigen groep als de samenleving en cultuur met behoud van kritische distantie kan analyseren, vormen en toerusten en die door-en-door bedreven is in het verbinden van het verhaal van God met het verhaal van mensen en andersom. Dit vraagt van de hbo-theoloog dat zij op een open wijze, met veel geduld en wijsheid, en vooral met een grondige kennis van de eigen religieuze traditie en de cultuur, op een creatieve en voortvarende manier naar buiten zal moeten treden.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding van het onderzoek

Sinds november 2014 doet het lectoraat Geloven in Context van de opleidingen Godsdienst Pastoraal Werk (GPW) en Leraar Godsdienst & Levensbeschouwing (GL) aan de Christelijke Hogeschool Ede (CHE) onderzoek naar de steeds complexere plaats van de hbo-theoloog in de hedendaagse samenleving en kerk. Hoe worden de verschillende veranderingen binnen en buiten de kerk geduid door 'kerkelijke professionals', hoe verandert hun werkomgeving en -belangrijk voor een hbo-opleiding theologie - hoe moet men hiervoor worden opgeleid? Om de culturele ontwikkelingen te duiden werd in 2015 een aantal professionals gevraagd om in een essay de veranderingen in de samenleving te typeren en vooral om een schets te geven van de huidige stand van zaken en de gewenste invulling van de opleidingen. Als eerste opbrengst van het onderzoek verscheen in juni 2016 de essaybundel *Grensgangers: Pendelen tussen geloof en cultuur* (Erwich en Praamsma, 2016).

Met deze essaybundel is echter lang niet alles gezegd. Om de eerste resultaten uit de essays te verrijken en verdiepen werden zes groepsinterviews georganiseerd met professionals uit de verschillende werkgebieden van de hbo-theoloog: Missionaire Presentie, Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging, Gemeente Opbouw, Voorganger, Leraar Godsdienst & Levensbeschouwing (GL) en ten slotte een externe groep beleidsmakers. In de focusgroepen werden professionals gevraagd het geschetste beeld in de essays aan te vullen, te corrigeren of te nuanceren en in een gezamenlijk gesprek de kansen en uitdagingen die aan deze veranderingen zouden kunnen kleven te bespreken. Aan alle professionals is bovendien gevraagd wat zij als het eigene van de hbo-theoloog zien en hoe de CHE daarop in haar opleidingen moet inspelen.

De voorliggende rapportage schetst de resultaten uit de focusgroepen (Fase 2a in het lectoraatsonderzoek), in relatie met de essays (Fase 1 uit het onderzoek) en legt daarmee de 'fundering' voor verder onderzoek in de praktijk (Fase 2b en 3). Vanuit deze rapportage en de essays samen zijn bovendien de eerste lessen voor het beleid van de opleidingen - en de toekomst van de hbo-theoloog - te trekken.

1.2 Inbedding in het lectoraatsonderzoek

De voorliggende rapportage is onderdeel van het grotere onderzoek van het lectoraat Geloven in Context. Alvorens we beleid willen voorstellen om met de snel veranderende samenleving

te kunnen omgaan, willen we als kenniskring eerst in kaart brengen wat er nu werkelijk aan de hand is. Binnen de opleidingen GPW en GL aan de CHE vormt het gedachtegoed van praktisch theoloog Richard Osmer een belangrijke leidraad. In zijn *Practical Theology – an Introduction* (Osmer, 2008) reikt Osmer vier taken aan die voor een praktisch theoloog van belang zijn en hem kunnen helpen reflectieve praktijken te ontwikkelen. Deze taken zijn zowel binnen kerken als in academisch onderzoek toepasbaar: de descriptief-empirische taak, waarin de vraag wordt beantwoord ‘wat is werkelijk aan de hand?’ (veelal met gebruik van sociaalwetenschappelijke methoden); de interpreterende taak, waarin de vraag gesteld wordt *waarom* iets aan de hand is (met welke theorieën of hulpwetenschappen kunnen we de situatie duiden dan wel beter verstaan); de normatieve taak, waarin men ingaat op wat er aan de hand zou moeten zijn (een ethische of theologische waardering van de situatie); en uiteindelijk de pragmatische taak, waarin men een antwoord formuleert op de situatie (waarmee men dus nieuw beleid ontwikkelt). Deze vierslag van Osmer heeft als voordeel dat niet direct over maatschappelijke ontwikkelingen heen wordt gestapt door meteen een theologische waardering of normering te geven, die soms zo eigen is aan de beroepsgroep. In het onderzoek van het lectoraat zijn deze verschillende taken een belangrijk handvat. Als onderzoekers begeven we ons vooral binnen de eerste twee taken: door het houden van focusgroepen en het analyseren van het materiaal, proberen we dieperliggende trends op het spoor te komen en te duiden, voordat we in de dagelijkse praktijk van het onderwijs ‘verstrikt raken’ in allerlei beleidsdocumenten of onderzoeksinnovaties. Tegelijkertijd voorkomt de methode van Osmer dat we blijven hangen in onderzoeksconclusies, doordat de vierde taak van Osmer wel degelijk de reflectie op en ontwikkeling van nieuw beleid stimuleert. De benadering past dan ook goed in het praktijkgerichte onderzoek van lectoraten aan het hbo. Bovendien biedt Osmer’s werkwijze met zijn derde taak een basis voor een normatieve – in ons geval een theologische – waardering van de resultaten.

Het centrale thema van het lectoraat *Geloven in Context* is de wisselwerking tussen geloof en cultuur en met name de gevolgen hiervan voor de beroepsidentiteit van de hbo-theoloog. Het doel is tweeledig: enerzijds willen we de beroepsidentiteit van de hbo-theoloog in het werkveld versterken (en zo het werkveld verder ontwikkelen) en anderzijds heeft het lectoraat als taak de opleiding te versterken op basis van het gepleegde onderzoek (validatie). De centrale doelstelling van het onderzoek is dan ook: “Door middel van onderzoek de beroepsidentiteit van de hbo-theoloog versterken (primair via het onderwijs) zodat deze adaptief en kritisch vermogen, hermeneutische competenties en beroepstrots ontwikkelt om hoopvol te kunnen handelen in een veranderende context.” (Erwich, 2015, p.2)

Op basis van deze doelstelling heeft het lectoraat, verbonden met de kaders van het onderwijs van de Academie Theologie van de CHE, de volgende hoofdvraag ontwikkeld:

“Op welke wijze kan de hbo-theoloog als startende professional de effecten van een veranderende culturele context verbinden met zijn beroepsidentiteit en professionele handelen?”
(Erwich, 2015, p. 1)

Op basis van deze hoofdvraag zijn de volgende deelvragen opgesteld:

- 1) Welke veranderingen in de Nederlandse samenleving en cultuur van de laatste 20 jaar zijn van betekenis voor het hedendaagse functioneren van de hbo-theoloog in onderscheiden beroepsdomeinen?
- 2) Welke kansen en uitdagingen voor hbo-theologen vloeien voort uit deze contextanalyse?
- 3) In hoeverre is er sprake van overeenkomsten en verschillen met betrekking tot deze contextanalyse tussen de onderscheiden beroepsdomeinen?
- 4) Wat verstaan we onder de ‘beroepsidentiteit’ van de hbo-theoloog?
- 5 a) Op welke wijze ervaren hbo-theologen in onderscheiden beroepsdomeinen hun beroepsidentiteit en hoe waarderen zij deze?
- 5 b) In hoeverre ervaren hbo-theologen in onderscheiden beroepsdomeinen een discrepantie tussen beleefde en geleefde beroepsidentiteit?
- 6) Welke kansen en uitdagingen voor de hbo-theoloog met het oog op hoopvol handelen, komen voort uit de verhouding tussen de gedefinieerde, beleefde en de geleefde beroepsidentiteit in relatie tot de beschreven context?” (Erwich 2015, p. 2).

De essays beoogden een voorlopig antwoord te geven op vraag 1 t/m 3. Met de groepsinterviews willen we die uitkomsten bevestigen en verdiepen, maar komen we ook dicht bij vraag 5 a en b. Doordat we zowel in de focusgroepen als in essays gewerkt hebben met clusters rond de onderscheiden beroepsdomeinen, wordt bovendien het grondwerk gelegd voor beantwoording van vraag 4 en 6 in een latere fase.

2. Opzet van het onderzoek

2.1 Vraag- en doelstelling

Zoals hierboven aangegeven, bouwen de groepsinterviews voort op de bundel *Grensgangers: Pendelen tussen geloof en cultuur* (Erwich & Praamsma, 2016). De essays uit deze bundel zijn steeds geschreven door één auteur uit het hbo-theologie onderwijs, één auteur uit het academische werkveld theologie en één auteur uit het praktische werkveld. Deze essays zijn geanalyseerd en de bundel bevat voor elk cluster een tussenbalans waarin de belangrijkste ontwikkelingen zijn samengevat. Het doel van de groepsinterviews was vooral om verder op deze ontwikkelingen uit de essays in te zoomen en de resultaten waar mogelijk te bevestigen en verrijken. In dit hoofdstuk wordt de opzet en vraagstelling van het onderzoek verder beschreven.

De hoofdvraag van het onderzoek is in hoofdstuk 1 beschreven:

“Op welke wijze kan de hbo-theoloog als startende professional de effecten van een veranderende culturele context verbinden met zijn beroepsidentiteit en professionele handelen?” (Erwich, 2015, p. 1).

Tijdens de focusgroepen stonden de volgende vragen centraal (afgeleid van de centrale hoofdvraag):

1. In hoeverre worden de veranderingen zoals geschetst in de essays herkend en aangevuld?
3. Welke kansen en uitdagingen worden opgeworpen door deze ontwikkelingen?
4. Wat betekenen deze ontwikkelingen voor de beroepsidentiteit van de hbo-theoloog?
5. Wat betekent dat concreet voor de opleidingen aan de CHE?

2.2 Methodologie, methodiek en dataverzameling

Het onderzoek van het lectoraat Geloven in Context volgt in haar methodologie een ‘Grounded Theory’-benadering (Charmaz, 2006; Flick, 2014). Dit houdt in dat op basis van een gefaseerd onderzoek in de praktijk een theorie wordt ontwikkeld. De Gefundeerde Theorie-benadering is erop gericht om vanuit oorspronkelijke empirische data en dicht bij de praktijken die worden onderzocht, een reconstructie te maken van betekenisverlening van een specifieke groep met betrekking tot een specifiek thema of onderwerp. In Nederland is bijvoorbeeld het onderzoek van Ellen Hijmans bekend geworden waarin op basis van empirische data een zingevingstypologie werd ontwikkeld (Hijmans, 1994).

De GT-benadering is gekozen voor de breedte van het lectoraatsonderzoek vanwege de beperkte data die beschikbaar zijn m.b.t het onderzoeksthema en vanwege de doelstelling, het ontwikkelen van een theorie dan wel model rondom de beroepsidentiteit van de hbo-theoloog. Binnen een GT-benadering als methode kan gebruik gemaakt worden van verschillende methodieken om data te verzamelen. In de verschillende fasen (exploratie, specificatie, reductie en integratie) wordt gewerkt aan de inhoudelijke vulling van kernconcepten die uit de vraagstelling zijn afgeleid.

Dit deelonderzoek positioneren we in de overgang van een exploratieve naar een specificerende fase, waarbij de verrijking van concepten centraal staat. De focusgroepen of groepsinterviews, werden als aparte methode ingezet met als doel de essays te verrijken en bevestigen.¹ Voor elk onderscheiden beroepsdomein werd een focusgroep georganiseerd, aangevuld met een groep van externen. Elke focusgroep bestond uit 4 tot 7 personen. Semigestructureerde interviews werden hiermee afgenomen rondom een topiclijst die was samengesteld vanuit een analyse van de essaybundels (zie bijlage 1 voor het interviewprotocol). Alle gesprekken werden geleid door dezelfde gespreksleider, die daarbij werd bijgestaan door een secondant. De interviews werden geobserveerd door één of twee leden van de kenniskring *Geloven in Context*.² Alle focusgroepen zijn zowel op video als audio vastgelegd en volledig getranscribeerd. De video's en transcripties zijn globaal bekeken en besproken door de kenniskring. Hierna zijn de transcripties verder geanalyseerd door twee leden van de kenniskring (zie verder 2.4).

2.3 Onderzoekspopulatie en steekproef

De onderzoekspopulatie van het onderzoek bestond uit de hbo-theologen die werkzaam zijn in het vakgebied.³ Omdat het doel was de geschreven essays te verrijken, is gekozen voor een selecte steekproef van professionals. Er werd voor elke focusgroep gezocht naar experts in het vakgebied, die aanvullend waren op de drie auteurs van de essays voor elk cluster, maar met een zo groot mogelijke reikwijdte qua achtergrond, denominatie (Evangelisch/PKN/RK, etc.), regio (zowel stad als platteland, binnen en buiten de zogenaamde 'Biblebelt'), binnen- en buitenperspectief (zowel vanuit werkrelaties van de CHE als daarbuiten, orthodoxe en oecumenische theologen), leeftijd en sekse. Hierbij werd gestreefd naar een gelijke verdeling van

1 Een focusgroep / groepsinterview is een geleid gesprek met meerdere mensen rondom een bepaald thema. Vaak zijn in groepsinterviews de beoogde respondenten geselecteerd rondom bepaalde gedeelde kenmerken en is er sprake van een homogene groep. Technisch gesproken is alleen in het laatste geval sprake van een focusgroep. Van oudsher werd deze term vooral gebruikt in marketingonderzoek, waarbij in een focusgroep werd onderzocht of een bepaald product aanslaat bij de doelgroep. In sociaal-wetenschappelijk onderzoek kan de term focusgroep min of meer synoniem worden gebruikt met het woord groepsinterview. In deze rapportage worden de termen door elkaar gebruikt. De respondenten zijn immers rond bepaalde kenmerken geselecteerd om een specifieke vraag te beantwoorden. Zie ook 2.3.

2 Zie ook 2.5 voor de betrokken onderzoekers.

3 Uitzondering is de focusgroep Extern, zie volgende voetnoot.

experts uit de CHE-achterban en daarbuiten. Dit is niet geheel gelukt, maar wel waren in elke focusgroep experts van buiten het CHE-netwerk vertegenwoordigd. Bovendien waren alle deelnemers experts in hun vakgebied en werd zoveel mogelijk gevraagd naar concrete en typerende werksituaties. Behalve deze focusgroepen met professionals uit de onderscheiden theologische werkvelden is een focusgroep gehouden waarbij experts op het terrein van maatschappelijke en culturele ontwikkelingen zijn bevrraagd op de onderzoeksvragen.⁴

2.4 Analyse en analyseprotocol

In de analyse is gebruik gemaakt van een analyseprotocol en codeboek dat is gebaseerd op het analyseprotocol van de essays (zie bijlage 2). De transcripties van de interviews zijn geladen in het analyseprogramma Dedoose⁵ en vervolgens gecodeerd volgens hetzelfde codeboek als de essays. Net als bij de essays, is gewerkt met een getrapte analyse. Als eerste is een descriptieve analyse gemaakt door de interviewtranscripties samen te vatten in dezelfde frames als bij de essays (zie bijlage 3 voor een voorbeeld). Op basis van deze descriptieve analyse is het materiaal verder geïnterpreteerd en zijn de onderzoeksvragen beantwoord. Door de codering in Dedoose was het mogelijk om de onderzoeksdata te groeperen op basis van dezelfde (van de vraagstelling afgeleide) codes en deze met elkaar in verband te brengen. Daarbij maakt Dedoose het mogelijk om frequenties en combinaties van codes te analyseren (zie bijlage 4). Zo konden opvallende thema's en oplichtende begrippen worden geclusterd. Dit leidde tot de hoofdthema's die in hoofdstuk 3 zijn uitgewerkt. Hierna konden de resultaten worden gebundeld en gekoppeld aan de vraagstellingen.

2.5 Betrokken onderzoekers

Naast de kenniskring waren diverse collega's van de opleidingen GPW en GL van de CHE betrokken. In de onderstaande tabel staan de bijdragen van de diverse collega's vermeld.

4 Deze laatste groep wordt in deze rapportage de 'focusgroep Extern' genoemd en bestond uit een wethouder, een directeur van een woningbouwstichting en beleidsmakers binnen grotere organisaties, werkgeversorganisaties en de CHE.

5 Dedoose is een wetenschappelijke webbased analyseprogramma voor het analyseren van kwalitatieve en kwantitatieve data. Zie www.dedoose.com. [geraadpleegd 12 november 2016].

Dr. R. Erwich	Lector en onderzoeksleider, eindredactie rapportage.
Dr. R. van Hell (kenniskring)	Praktische organisatie, interviewtraining en analyse, tevens secondant (Missionaire Presentie, Leraar Godsdienst/Levensbeschouwing, Extern) en observant (Voorganger), redactie rapportage.
Dr. T. van de Lagemaat (kenniskring)	Praktische organisatie, steekproef, benadering respondenten en observant (Missionaire Presentie).
Dr. J.M. Praamsma (kenniskring)	Analyse en observant (Leraar Godsdienst/Levensbeschouwing).
Dhr. N. Belo (kenniskring)	Observant (Gemeenteopbouw).
Drs. L. van Hoorn	Interviewer (alle groepen).
Drs. K. de Jonge	Secondant (Gemeenteopbouw, Pastoraat/Geestelijke Verzorging en Voorganger).

3. Resultaten

3.1 Resultaten per profiel

In deze eerste paragraaf worden de belangrijkste resultaten per domein weergegeven. Hierin worden de overeenkomsten en verschillen tussen de diverse werkgebieden goed duidelijk. In de volgende paragrafen presenteren we de resultaten volgens de lijn van de onderzoeksvragen en overkoepelend voor alle domeinen.

3.1.1 Missionaire presentie: “Een verbinder die ruimte creëert”

Binnen het domein Missionaire Presentie worden de belangrijkste ontwikkelingen zoals die in de essaybundel *Grensgangers* (Erwich & Praamsma, 2016) wordt geschetst herkend. Men signaleert dat de netwerkmaatschappij de kerk is binnengeslopen en dat dit zijn weerslag heeft op de manier van kerk-zijn: de klassieke institutionele manier van geloven verdwijnt. De deelnemers benoemen vooral dat allerlei diaconale initiatieven ontstaan, vooral in relatie met parakerkelijke organisaties. Waar deze organisaties minder sterk aanwezig zijn, is het veel lastiger voor kerken om naar buiten te treden. De kerkelijke deelnemers aan de profielgroep missen vaak de theologische doordenking van de gevolgen van de netwerkmaatschappij en van initiatieven op de rand van kerk en samenleving. Wat betekent dit nu voor het kerk-zijn? Tegelijkertijd is het in deze focusgroep heel helder dat de spanning zit op de breuk tussen ‘binnen’ en ‘buiten’. Het diaconaat wordt bijvoorbeeld gezien als een belangrijke verbindende factor (en positief gewaardeerd) maar dit functioneert zoals gezegd vaak alleen als dit getrokken wordt door parakerkelijke organisaties. Er wordt gesignaleerd dat ondernemerschap en nieuwe initiatieven veelal *buiten* de kerk opbloeien, terwijl men binnen probeert om zoveel mogelijk bij het bekende te blijven. Men mist lef binnen de kerkenraden en kerkrentmeesters om creativiteit en ondernemerschap een kans te geven. Opvallend is dat de meer ervaren deelnemers ondertussen krediet hebben opgebouwd om deze initiatieven wel te ontwikkelen: men geeft aan dat het belangrijk is om eerst je positie te verwerven en vervolgens te durven experimenteren. Men ervaart gebrek aan vertrouwen en aanpassingsvermogen bij zowel kerkleiding als kerkleden en dit frustrereert vaak.

Bovenstaande ontwikkelingen hebben gevolgen voor de beroepsidentiteit en de ontwikkelrichting. Men benadrukt dat het voor een missionair werker cruciaal is om behalve het vermogen tot ondernemen en creativiteit over heel veel wijsheid te beschikken om de bestaande kerken mee te nemen in het proces. Hierbij hoort ook dat je je blijft verhouden tot je eigen gemeente

en je eigen geloof. De stagebegeleiders in de groep merken dat dit vaak heel moeilijk is voor studenten: zij moeten leren om het geduld op te brengen om zowel trouw te blijven aan de eigen gemeente als om trouw 'aanwezig' te blijven als er niet direct resultaat te zien is. Jonge studenten willen graag vol vuur het Goede Nieuws brengen, maar hier is niet altijd ruimte voor in de missionaire praktijk. Zaken zijn lang niet zo zwart/wit als studenten altijd dachten en hier hebben ze reflectieruimte nodig.

Het is helder dat de kansen voor de missionair werker volop aanwezig zijn *buiten* de kerk. Kerken mogen weer meedoen in het maatschappelijke gesprek en worden serieus genomen door de burgerlijke overheden. Er is allerlei ruimte voor nieuwe initiatieven zoals koffiententjes, diaconaat, bierbrouwerijen, et cetera. Daar tegenover staat dat de uitdaging gelegen is binnen de kerken. Vrijwilligers verbinden zich maar voor een korte periode en vaak willen kerken helemaal niet mee in het proces naar buiten (of wil men al snel een kwantitatief resultaat zien). Voor studenten GPW is het vaak moeilijk om zekerheden los te laten en de geloofscrisis die missionair werk vaak met zich meebrengt te doorleven. De grootste uitdaging is om uit te horen wat de eigenlijke opdracht van je zendende kerk is en het luisteren naar weerstanden bij je werk. Het kunnen uithouden van de spanning wordt vaak genoemd, men geeft aan dat missionair werk vaak "vier stappen vooruit is en vijf stappen achteruit".

Wanneer gevraagd wordt naar de kern van het beroep van hbo-theoloog is het moeilijk voor de deelnemers om hier onderscheidend op te antwoorden. Veel van het werk ligt immers dichtbij de andere agogische beroepen zoals maatschappelijk werker en SPH'er. Wanneer doorgevraagd wordt blijkt dat de kern uit 'verbinden' bestaat, volgens de deelnemers. Men moet in twee werelden kunnen functioneren en de bestaande kerkelijke context kunnen verbinden met de wereld buiten. Misschien nog wel belangrijker is de beweging andersom: de wereld buiten terugbrengen in de kerk. Dit wordt door een van de deelnemers als het onderscheidende kenmerk gezien: hij als predikant is degene die de wereld weer terug moet brengen in de kerk. De missionair werker is heel kort samengevat een "verbinder die ruimte creëert." Om deze verbinder te kunnen zijn, is het nodig dat de missionair werker over wijsheid beschikt om vertrouwen te kunnen opbouwen maar ook over geduld om het te kunnen uithouden in de gebrokenheid en ambiguïteit van het bestaan. Hij/zij moet trage processen aankunnen en beschikken over voldoende theologische bagage om een theologische onderbouwing van het werk te kunnen geven. Daarbij moet hij/zij creatief en ondernemend zijn om proactief de kansen te zien en grijpen die de maatschappij biedt. Tegelijkertijd is het belangrijk om de beweging dat missionair werkers in een 'management denken' worden geduwd te weerstaan. Het is essentieel om na te denken over legitimatie en financiering, zodat je als missionair werker de juiste taal kunt spreken om een positie op te bouwen. Dat biedt speelruimte om vervolgens te kunnen experimenteren.

Samenvattend kunnen we zeggen dat de missionair werker balanceert op de rand van 'binnen' en 'buiten'. Men heeft te maken met twee verschillende werelden en moet deze zowel hermeneutisch als agogisch kunnen bespelen: de taal van beide groepen verstaan en wederzijds vertalen, maar ook behendig zijn in veranderprocessen binnen en buiten de kerk. Theologische bagage om alle ontwikkelingen ook geestelijk te kunnen duiden is belangrijk. Daarbij is het onvermijdelijk dat vaste zekerheden worden losgemaakt.

3.1.2 Docent Godsdienst/Levensbeschouwing: “Ankerpunt”

Bij de docenten Godsdienst/Levensbeschouwing (GL) wordt met name de ontwikkeling van *diversiteit* herkend. Men functioneert in sterk wisselende contexten, van voornamelijk witte (en conservatieve) scholen tot multiculturele scholen. Bovendien is zichtbaar dat de gezagsstructuren veranderen: de leraar is niet meer de enige met toegang tot kennis. De leerlingen baseren zich via internet en sociale media op andere kennisbronnen dan alleen die door de docent worden aangereikt. De rol van de leraar verandert daardoor, want die zal de leerlingen moeten helpen om de weg van die bronnen op een goede wijze te doen. Opmerkelijk is hierbij het verschil binnen de focusgroep: jonge docenten hebben veel minder moeite met deze ontwikkeling naar 'wederkerigheid' dan de meer ervaren docenten. Hier manifesteert zich een generatieverschil dat ook binnen de klas optreedt. Er wordt opgemerkt dat leerlingen met nieuwe ontwikkelingen en verandering in normen en waarden vaak vooroplopen, terwijl schoolbesturen juist achterlopen. De docent zit hier middenin en het is vaak lastig om tussen beide werelden te functioneren. Leerlingen zijn al lang voorbij standpunten waar docenten, ouders en besturen zich nog grote zorgen maken.

Waar bij Missionaire Presentie vooral de spanning tussen 'binnen' en 'buiten' zichtbaar werd, wordt dat bij de leraren GL gecompliceerd door de spanning die de groeiende diversiteit binnen de klas oplevert. Ook hier is spanning tussen de wereld 'buiten' school en 'binnen' school (zie bovenstaande) maar men heeft binnen de klas ook met een enorme diversiteit aan meningen en niveaus te maken. Deze ontwikkelingen (pluriformiteit, wederkerigheid in de relatie, et cetera) vormen zowel een kans als een uitdaging voor de deelnemers. Ze zijn zich ervan bewust dat dat leerlingen veel meer weten dan vroeger en dat ze hier ook gebruik van kunnen maken. Tegelijkertijd moeten ze balanceren tussen de enorme diversiteit aan opvattingen en de spanning tussen de schoolidentiteit (en bijbehorende normen en waarden en opvattingen) en de pluriformiteit aan opvattingen onder de leerlingen. Dat vergt van de leraar GL dat hij/zij met deze pluriformiteit kan omgaan en deze kan kanaliseren binnen de klas. De leraar moet daarvoor kunnen schakelen tussen verschillende rollen en ook een rol buiten de eigen klas oppakken.

Uiteraard heeft dit gevolgen voor de beroepsidentiteit. De docenten zien zichzelf als een soort ankerpunt: zij helpen leerlingen om alle verschillende standpunten en ontwikkelingen waarmee ze te maken krijgen te duiden en een richting te zoeken. Dat betekent dat men bedreven is in het modereren van het gesprek, maar dat men ook bronnen moet kunnen inbrengen en moet laten zien hoe deze bronnen gewogen worden.

Samenvattend voelen de deelnemers aan de focusgroep Leraren GL deels dezelfde spanning tussen binnen en buiten als de missionair werkers, in de zin dat ook zij moeten balanceren tussen de opvattingen over de identiteit van de school (met name bij besturen en ouders), de pluriforme opvattingen binnen de klas en de opvattingen in de bredere maatschappij. Ten opzichte van de focusgroep Missionaire Presentie wordt de diversiteit en pluriformiteit binnen de school nog wat sterker gevoeld. Opvallend is dat het generatieverschil dat tussen docenten en leerlingen gevoeld wordt ook een rol speelt in de focusgroep: hoe meer men zelf op zijn gemak is met de pluriformiteit van de samenleving, hoe makkelijker men ook omgaat met de diverse rollen en ontwikkelingen.

3.1.3 Pastoraal werk & Geestelijke Verzorging: “Wegwijzer op kruispunten van het leven”

In de groep Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging herkent men grotendeels de ontwikkelingen zoals deze in de essays worden geschetst, maar men legt meer de nadruk op de kansen die er liggen dan op de uitdagingen. Men signaleert dat er meer ruimte is voor de kerk en met name pastoraat dan voorheen. Pastoraal werkers zitten aan tafel bij burgerlijke gemeenten en worden gevraagd voor herdenkingsbijeenkomsten buiten de kerken, et cetera. Tegelijkertijd wordt opgemerkt dat het domein Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging (zowel pastoraat als geestelijke verzorging) gekenmerkt wordt door *instrumentaliteit en functionaliteit*: alleen dat wat resultaat oplevert is zinvol – hoewel hier ook een tegenbeweging zichtbaar is waar men graag op inspeelt.

Daarnaast ervaart men binnen instellingen dat er een groot onderscheid is tussen de opvattingen van de directies (die gekwalificeerd worden als ‘elite’) en de man/vrouw op de vloer: waar de directies bepaalde orthodoxe standpunten los lijken te laten komen de geestelijk verzorgers dit nog veel tegen. Dit verlies aan orthodoxie wordt door sommigen als verlies gevoeld en men zoekt naar wegen om het verhaal van God toch helder voor het voetlicht te brengen. Zowel binnen als buiten de kerken zijn veel mensen die de inhoud van het geloof en de rituelen niet meer kennen, dus pastoraal werkers moeten deze weer uitleggen en anderen binnen de kerk toerusten om hetzelfde te doen bij mensen die minder bekend zijn met het

geloof. Er is wel kritiek op de kerken: men vindt dat zij teveel laten liggen, zowel binnen als buiten de kerk, omdat men eigenlijk teveel met zichzelf bezig is. De dogmatische discussies eisen teveel energie en houden ontwikkelingen tegen. Men zou veel meer kunnen bereiken als men gericht is op de samenleving en als pastoraal werker moet je je ook veel meer buiten die kerk bevinden, zeggen de deelnemers.

Als er gekeken wordt naar de beroepsidentiteit en de ontwikkelrichting van het beroep, dan is helder dat ook hier de toekomst buiten de kerk ligt. De pastoraal medewerker moet in staat zijn om zichzelf uit te nodigen bij kruispunten van het leven (geboorte, overlijden, etc.). Men moet in staat zijn om de zinragen van mensen binnen en buiten de kerk op het spoor te komen omdat deze zich niet meer vanzelf binnen de kerken aandienen. Daarvoor is het nodig dat zij de juiste taal kunnen spreken om aan te sluiten bij de beleving van de pastorant. Om echt verbinding te kunnen maken moet men creatief zijn en nieuwe vormen (en plaatsen!) durven zoeken. Om de kansen te kunnen pakken is nodig dat er geen energie in interne dogmatische discussies wordt gestoken maar dat men op een proactieve en creatieve manier het verhaal van God op nieuwe manieren present stelt.

Als voorwaarde hiervoor wordt genoemd dat de pastoraal werker/geestelijk verzorger de eigen spiritualiteit goed bewaakt en onderhoudt. De pastoraal werker is zijn eigen instrument en dat moet goed onderhouden worden. Het is belangrijk om af en toe stil te staan en de hectiek achter je te laten. Spiritualiteit wordt steeds belangrijker omdat ook in instellingen de ontwikkeling gaat van 'what works' naar 'who works'. De geestelijk verzorger kan als persoon het verschil in een instelling maken.

Dit hangt ook samen met het onderhouden van het eigen geloof en geloofskennis. Om als verbinder tussen de twee talen 'buiten' en 'binnen' de kerk te functioneren moeten immers beide talen aan bod komen. Mensen zijn weer ontvankelijk voor God bij de kruispunten van het leven, maar dan moet daar wel iemand staan die deze ontvankelijkheid opvangt én vertaalt voor de pastorant.

Wanneer gevraagd wordt naar de specifieke inbreng van de pastoraal werker, dus naar het onderscheid tussen andere agogische domeinen, wordt genoemd dat de pastoraal werker niets hoeft op te lossen. Hij/zij kent de mensen bij naam en moet er vooral 'zijn' en luisteren, in tegenstelling tot maatschappelijk werkers bijvoorbeeld. De pastoraal werker of geestelijk verzorger wil God present stellen en het verhaal van God inbrengen. Hij/zij bidt voor de pastorant en helpt deze om het eigen verhaal te verbinden aan het verhaal van God. Dat is de kern van het beroep van de pastoraal werker/geestelijk verzorger (wat men makkelijker kan benoemen dan in de andere profielen).

Samenvattend valt op dat de hbo-theoloog die werkzaam is in het domein Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging ook een verbinder is – de pastoraal werker/geestelijk verzorger verbindt het verhaal van God aan het verhaal van mensen (en vooral vice versa). Dit is de belangrijkste taak en hier ligt de kern van het beroep. Er zijn veel overeenkomsten met de andere domeinen, met name Missionaire Presentie en Gemeente Opbouw. Ook in dit domein wordt de spanning tussen 'binnen' en 'buiten' zichtbaar: de kansen liggen vooral buiten de kerk maar deze worden vaak niet door kerken gepakt. Tegelijkertijd is een spanning binnen de kerken en instellingen zichtbaar, waar het verlies van identiteit en orthodoxie 'binnen' gevoeld wordt. Hierin ligt men dichtbij sommige deelnemers van de focusgroepen Extern, Gemeente Opbouw en Voorganger.

3.1.4 Voorganger: “Een baken van rust en houvast in een verwarrende wereld”

De voorgangers herkennen zich sterk in de geschetste ontwikkelingen. Met name de term 'interpretive guide' roept herkenning op, maar tegelijkertijd is duidelijk dat men deze gidsfunctie eenzijdig invult. Men ervaart een grote spanning tussen de wereld van de kerk enerzijds en de wereld in de maatschappij anderzijds. De ontwikkelingen in de samenleving, zoals de individualisering en de pluriformiteit, gaan de kerken niet voorbij. Men kijkt niet op van dit onderscheid tussen kerk en wereld want, zo zegt een van de deelnemers, dit onderscheid was er in de Bijbelse tijden ook. Men verwacht van de kerkelijke gemeenschap, en ook nieuwkomers, dat zij zich vooral aanpassen aan de normen en waarden die gelden binnen de gemeenschap en men legt de nadruk op de kerk als tegenbeweging. Met name de spanning tussen individu en gemeenschap (het collectief), ontwikkelingen als individualisering en tegelijkertijd het zoeken naar gemeenschap, staat centraal. Ook worden de generatieverschillen binnen de kerk benoemd. Men ziet, zowel voor ouderen als voor jongeren, de kerk als een plek om tot rust te komen en een houvast voor een verwarrende wereld.

Opvallend is dat er door de voorgangers weinig kansen worden gezien in de huidige maatschappij. De nadruk ligt vooral op de uitdaging van ontwikkelingen die de kerk binnen sluipen. Men zoekt verbinding met het leven van mensen en verbindingen tussen 'zondag' en 'maandag' maar men ervaart ook dat deze verbinding niet makkelijk tot stand komt omdat de kloof tussen 'binnen' en 'buiten' groot is. Voor de meeste voorgangers is het vormen van een gemeenschap en stimuleren van discipelschap het belangrijkste. Opvallend is dat deze vormen van discipelschap en gemeenschap op de eigen gemeente zijn gericht en niet zozeer naar buiten. Men heeft de handen al vol aan de eigen kudde en wil zich ook niet aanpassen aan de wereld. De deelnemers vinden het vooral belangrijk om een duidelijk verhaal neer te zetten en interpreteren de ontwikkelingen buiten de kerk vooral als tegencultuur. Binnen de groep wordt ook sterk de nadruk gelegd op de eigen spiritualiteit en relatie met God en de min of meer profetische functie (zie ook Pastoraal werk/Geestelijke

Verzorging). Het voorgangerschap wordt sterk kerygmatisch ingevuld. Men ervaart zelf dat men op een eiland zit, vanwaar de focus vooral op de eigen gemeente ligt. Dit was ook zichtbaar in het verloop van het groeps gesprek: in plaats van in gezamenlijkheid tot een gesprek te komen, bleef deze groep opvallend veel 'los zand'. De beroepsidentiteit, waarbij men vaak individueel werkt, was hier scherp zichtbaar.

Men wil dus wel verbinding maken met buiten maar men redeneert vanuit het binnenperspectief. Opvallend is hierbij dat men aangeeft dat nieuwkomers zich wat meer mogen aanpassen aan de kerkelijke cultuur (dit ligt sterk onder veel duiding van de maatschappelijke ontwikkelingen).

Tegelijkertijd ervaart men een sterke missie voor de wereld, samen met de gemeente en gaat de grootste zorg naar het verbinden van zondag en maandag door die gemeente.

Wanneer het gaat om de ontwikkelrichting van het beroep en de eigen beroepsidentiteit wordt ingezet op leiderschap en het vermogen om talenten binnen de kerk te herkennen en in te zetten. Men wil niet zelf alles doen, maar anderen in staat stellen om de eigen gaven in te zetten. Wel wil men voldoende ruimte voor de verkondigende taken (de preek bijvoorbeeld). Voor de opleiding benoemt men het onderscheid tussen dorp en stad en geeft men mee dat het omgaan met diversiteit al in de opleiding aan bod moet komen. Opmerkelijk is dan wel dat de bedoeling hiervan bijna omgekeerd is dan bij de andere groepen: men moet de diversiteit kunnen hanteren om binnen de kerk tot een eenduidige gemeenschap te komen (waar men bij Missionaire Presentie en Leraar GL bijvoorbeeld juist de diversiteit ook binnen de gemeenschap wil behouden). Ditzelfde geldt voor de hermeneutische competentie, die ook door de voorgangers wordt genoemd als belangrijk. Men vindt dat naast theologie en exegese ook de vertaalslag naar de actualiteit en het onderscheidend lezen van de cultuur aan de orde moet komen – maar in vergelijking met de andere groepen gaat deze beweging van de *interpretive guide* maar een kant op (het verhaal van God vertalen voor mensen).

Samenvattend valt op dat de voorgangers sterk redeneren vanuit het binnenperspectief. In vergelijking met de andere groepen worden de ontwikkelingen in de samenleving sterker negatief geduid. Men is met name gericht op het stimuleren van discipelschap en ziet de kerk als 'tegenover' van de maatschappij. Men wil, net als de deelnemers aan de focusgroep Gemeente Opbouw, vooral toerusten in plaats van zelf aan de slag.

3.1.5 Gemeente Opbouw: “Een hermeneut met een dubbele beweging”

In het domein Gemeente Opbouw wordt de cultuuranalyse grotendeels herkend, maar ook genuanceerd. Men vraagt aandacht voor de verschillende contexten waarin gemeentes zich bevinden: de kerkgang daalt in Friesland maar stijgt in Barneveld. Men ziet de toekomst ook niet zo somber in omdat men vindt dat de vitaliteit van een gemeente niet wordt bepaald door het

aantal leden maar door de gemeenschap. Ook in krimpende kerken kan sprake zijn van vitale gemeentes en er wordt benadrukt dat een hbo-theoloog ook tevreden moet kunnen zijn met het vitaal houden van de gemeenschap zelf: men hoeft zich niet aan de buitenwereld vast te klampen alsof dat de laatste strohalm is naar groei.

De manier van geloven verandert naar een minder institutionele vorm naar geloven buiten de kerk. Men is anders betrokken, maar niet minder: men wil vooral individueel betrokken en verantwoordelijk zijn – dit is dus nadrukkelijk anders dan een ontwikkeling als individualisme negatief duiden. Geloven verschuift naar het publieke domein en de wereld buiten de kerk wordt dus belangrijker. Wel signaleert men dat de kerken in deze ontwikkelingen achterlopen, men geeft aan dat veranderingen door veel kerken vooruit worden geschoven en dat er niet op wordt gereflecteerd, laat staan geacteerd.

Diversiteit wordt in deze groep juist gewaardeerd en een ontwikkeling als bricolage genuanceerd: men herkent wel dat mensen hun eigen geloofsbeleving meer samenstellen dan vroeger maar dat wil niet zeggen dat de groep in dat proces niet belangrijk is. Men wil alleen geen 'geleende verantwoordelijkheid' meer: gelovigen draaien niet gewoon mee met het ritme en de mores van de kerk, maar willen hun eigen keuzes maken en geloofsbeleving vormgeven.

De groep is daarmee wat positiever dan in de essays en de focusgroep Voorganger. Wel wordt door sommige deelnemers aangegeven dat men huiverig is om in de huidige samenleving de vraag naar zingeving als positieve ontwikkeling te duiden. Vooral de orthodoxere leden binnen de groep denken dat je van dit soort 'God-momenten' (een populaire term die aanduidt dat mensen vaak existentiële momenten uit het dagelijks leven als zingeving ervaren) niet zomaar bij de 'christelijke God' uitkomt. Ook wordt gesignaleerd dat de geloofwaardigheidsstructuur van de kerk afbrokkelt door de maatschappelijke ontwikkelingen. De geloofsbeleving wordt sterk in het eigen subject gezocht en de hbo-theoloog zal zich hiertoe moeten verhouden. Opvallend is dat ook deze groep zich als 'tegenover' van de eigen kerken opstelt (net als bijvoorbeeld Missionaire Presentie en in mindere mate Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging). Men waarschuwt ervoor dat een gemeenteopbouwwerker zich niet moet vereenzelvigen met de eigen kerk. De taak van een kerkelijk werker is om de mensen in de kerk toe te rusten, niet om zelf de kerk te trekken. Kritische distantie wordt daarmee het kernwoord: de beroepshouding moet niet zijn 'u vraagt, wij draaien', maar men moet de ander helpen om in beweging te komen. Ook hier wordt benadrukt hoe moeilijk het is om de eigen kerkcultuur te peilen en analyseren, terwijl dit tegelijkertijd als cruciale succesfactor wordt gezien. Net als bij Missionaire Presentie benadrukt men dat het nodig is om juist de eigen kerkcultuur te kunnen lezen, meer nog dan de cultuur 'buiten'. Tegelijkertijd is er ook veel hermeneutische vaardigheid gevraagd om zingevingsmomenten buiten de kerk te signaleren. Er wordt aangegeven dat hbo-theologen vaak binnenkerkelijk gericht zijn, en dat die analyse van de gemeente en kritische distantie ten opzichte van de gemeente ook erg

belangrijk is, maar dat je als kerkelijk werker vervolgens ook wel naar buiten moet durven te treden. Er ligt een enorme behoefte aan zingeving in onze samenleving, maar er wordt opgemerkt dat theologen vaak niet gewend zijn om het verhaal van God te hertalen naar de cultuur, zodat het aansluit bij de diverse zingevingsvragen in de maatschappij. De gemiddelde hbo-theoloog is het meest vertrouwd met het hertalen van Gods verhaal voor de mensen buiten, in plaats van het verhaal van de mensen buiten te hertalen naar het verhaal van God binnen de kerk. Bovendien wordt opgemerkt dat het binnen de kerken ook helemaal niet makkelijk is om het verhaal van God ter sprake te brengen, vooral bij de oecumenischer kerkgenootschappen zoals de doopsgezinde gemeente.

De kerntaak van de gemeenteopbouwwerker is dan ook de dubbele hermeneutische beweging. Hij/zij is degene die het verhaal van God op tafel legt, zowel binnen als buiten de kerk. Het gaat erom het verhaal van God relevant te maken en zinnomomenten op die manier te duiden. Er is discussie of dit betekent dat je daarbij vooral vragend te werk gaat of dat je taak ook is om de antwoorden te leveren. Met andere woorden, ben je vooral verkondiger of meer toeruster? Hierin ontspint zich dezelfde discussie die ook gevoerd wordt binnen de externe groep (zie hierna) en die duidelijk beantwoord wordt binnen de voorgangersgroep. De gemeenteopbouwwerkers hebben hier moeite mee al naar gelang ze normatiever zijn. Het is dan ook logisch dat de ontwikkelrichting en de opgave voor de opleiding door deze groep wordt benoemd als het versterken van de analytische vaardigheden om diverse contexten te kunnen duiden en hanteren en de veranderde vormen van geloven binnen en buiten de kerk te begrijpen. Het kunnen uitstellen van oordeelsvorming en de neiging tot activisme wordt ook door deze groep genoemd.

Samenvattend is in deze groep is dezelfde tendens te herkennen als bij de groepen Missionaire Presentie en GL: er is een botsing tussen snelle ontwikkelingen 'buiten' en een trage reactie 'binnen', wat evenzeer wordt geïllustreerd door de tegenovergestelde positie van de Voorgangers. De kerntaak van de gemeenteopbouwwerker is een dubbele hermeneutische beweging. Hij/zij is degene die het verhaal van God op tafel legt, zowel binnen als buiten de kerk. Daarbij is het vooral belangrijk dat de gemeenteopbouwwerker in de tegenover rol blijft: wel toerusten maar niet alles zelf oppakken.

3.1.6 Extern: “De hbo-theoloog als ‘tegenover’ van de maatschappij”

In de focusgroep Extern, met externe partners uit het maatschappelijke werkveld, is gezocht naar aanvullende perspectieven die al dan niet van toepassing zijn voor de aparte opleidingsprofielen. Zij reflecteren op de vraag naar de plaats van de theoloog in de hedendaagse samenleving. Door de externen worden de ontwikkelingen uit de essaybundel aangevuld met de

signalering dat de Nederlandse samenleving sterk gepolariseerd is. Met name de tegenstellingen tussen hoogopgeleiden en laagopgeleiden en de kloof tussen arm en rijk worden groter. Ethische discussies worden zwart/wit en er is een hoge mate van populisme.

Toegespitst op de gevolgen voor de hbo-theoloog noemt men vooral de verzakelijking en secularisatie als belangrijke ontwikkelingen. De context voor de kerk raakt in hoge mate gesecculariseerd en spiritualiteit verdwijnt in een rap tempo van het toneel.⁶ Dit heeft uiteraard gevolgen voor het beroep. Zingeving en spiritualiteit moeten door de kerkelijke werkers zelf worden aangedragen, maar men geeft ook aan dat de huidige samenleving daar veel kansen voor biedt. De vraaggerichte relimarkt krimpt, maar daartegenover staan nieuwe plekken waar zingeving een plek kan krijgen: in grote bedrijven, maatschappelijke organisaties en zelfs in de burgerlijke gemeentes. Wel wordt hier heel expliciet gemaakt dat dit een aanbodgerichte markt is: de hbo-theoloog moet zichzelf aanbieden en proactief reageren op kansen. Hiermee vormt deze focusgroep als het ware de bevestiging van de andere groepen: vanuit de andere kant wordt bevestigd wat de hbo-theologen waarnemen.

Een aanvulling is dat men in deze groep expliciet de ontwikkeling naar een ontstaan van een immanente spiritualiteit benoemt. Er ontstaat een markt van welzijn en geluk, waarin ook dit soort begrippen meetbaar wordt gemaakt. Religie verschuift naar het domein van gezondheid en voedsel. Ook daarbuiten wordt zingeving steeds meer horizontaal ingevuld: zelf-spiritualiteit in plaats van een gemeenschappelijk verticaal godsbeeld. Mechanismen in de samenleving vangen de verdwijnende religieuze rituelen op. Als voorbeeld wordt de nationale herdenkingsdienst rond de MH17-ramp genoemd.

In deze groep worden vooral de kansen voor de beroepsgroep benoemd. De maatschappij staat open voor zingeving, dus wanneer men als hbo-theoloog proactief is, kan men op veel plaatsen aanschuiven. De kansen liggen met name in het verbinden maken met buiten, in het present zijn buiten de kerk, zowel als het gaat om diaconaat (praktische hulp) als om het hanteren van zingevingsvraagstukken en pastoraat in de samenleving. De uitdaging daarbij is wel om daadwerkelijk achter de voordeur te kunnen komen bij mensen die geen (actief) lid meer zijn van een kerk. De legitimatie voor contact ligt niet meer voor de hand, maar tegelijkertijd staan mensen er wel voor open. Een andere (grote) uitdaging ligt in de financiering en borging. Door de secularisatie en het krimpen van kerken is het niet meer evident dat hbo-theologen door de kerk betaald worden, maar door wie dan wel? Het is één ding om proactief te zijn maar als de beroepsgroep professioneel wil blijven opereren, dan zal naar andere afzenders moeten worden gezocht: grote bedrijven (een bedrijfspastoraal werker naast de bedrijfsarts), woningcorporaties, burgerlijke overheden – maar dit levert uiteraard wel vragen op over de scheiding kerk en

6 Hier wordt onder andere het toen net verschenen rapport *God in Nederland* (Bernts & Berghuijs, 2016) aangehaald.

staat en de inhoud van het werk. Helder is dat men eerst de meerwaarde van het beroep zal moeten aantonen voor instanties zich geroepen voelen om hbo-theologen te gaan aannemen. Dit blijkt niet eenvoudig. Wanneer men gevraagd wordt naar het eigene van het beroep van de hbo-theoloog duurt het lang voor er echt onderscheid wordt gemaakt tussen de taken van de kerkelijk werker en die van een sociaal of maatschappelijk werker. Uiteindelijk benoemt men het vermogen van de hbo-theoloog om de spirituele kant van de zaak op tafel te leggen als kerncompetentie. Men geeft daarbij aan dat de hbo-theoloog vooral de zingevingsvragen binnen en buiten de kerken moet kunnen articuleren. Een hbo-theoloog is dus specialist in de geestelijke vragen en niet in de geestelijke antwoorden.⁷ Dit betekent concreet dat de opleiding zich ook naar buiten moet richten. Studenten moeten gekneed worden in hun algemene ontwikkeling en levenservaring opdoen, maar ondertussen zich ook verdiepen in de ander door het lezen van literatuur, et cetera. Men roept op om vakken als maatschappijleer en andere godsdiensten nadrukkelijk een plek in het curriculum te geven. Daarbij wordt opgemerkt dat een basiskennis van de theologie en een grondige kennis van de eigen traditie essentieel is. Net als bij Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging wordt benadrukt dat een hbo-theoloog er niet is om oplossingen te brengen maar om er simpelweg te zijn. Hij/zij moet doorkneed zijn in de eigen spiritualiteit en moet de eigen traditie erg goed kennen, om deze vervolgens in een andere context te kunnen inbrengen.

Samenvattend ziet men de hbo-theoloog ontwikkelen naar een soort apostel/profeet: het tegenover van de maatschappij. Hij/zij zal generiek opgeleid moeten worden en steeds minder werkzaam zijn binnen de kerk en steeds meer daar buiten – niet om te evangeliseren maar om present te zijn vanuit een duidelijke identiteit. Zo wordt de hbo-theoloog degene die het verhaal van God verbindt met het verhaal van mensen, binnen en buiten de kerk. Daarbij wordt opgemerkt dat een basiskennis van de theologie en een grondige kennis van de eigen traditie essentieel is.

3.2 Typering veranderingen

3.2.1 Visie op de veranderingen

De meeste focusgroepen zijn wat positiever over de maatschappelijke ontwikkelingen dan de essayschrijvers en geven dit ook aan in de gesprekken. Uitzondering is de focusgroep

⁷ Tegelijk is hier een tweedeling zichtbaar: voor sommige deelnemers is een theoloog wel degelijk gespecialiseerd in antwoorden. Net als bij de andere focusgroepen is er juist op dit vlak een breuklijn zichtbaar tussen deelnemers uit de orthodoxe achterban van de CHE en meer oecumenische deelnemers.

Voorgangers, waar men zich vooral vanuit een tegenover-positie opstelt. Wat er buiten de gemeente ook gebeurt, binnen houdt men vast aan het Woord, lijkt het adagium te zijn. Van nieuwkomers wordt eigenlijk verwacht dat deze zich aanpassen in plaats van andersom. In de andere focusgroepen wordt benadrukt dat de ontwikkelingen ook een positieve kant hebben. Men speelt in op de ontwikkelingen 'buiten' in plaats van zich geheel te concentreren op het vertrouwde 'binnen'. Zo is het opvallend dat men in de focusgroep Pastoraal werk/ Geestelijke Verzorging direct begint over de kansen die de maatschappelijke ontwikkelingen bieden. Deze worden absoluut kritisch bekeken en men ziet zichzelf daarbij als 'tegenover' van het kille functionalisme dat men waarneemt, maar in plaats van het daarbij te laten gaat men de uitdaging aan. Juist omdat er een tegenbeweging in de maatschappij gaande is, is het makkelijker om je plaats in de maatschappij weer in te nemen. Zo zegt een van de deelnemers:

“En wat je dan tegelijkertijd ziet, en ik vind dus dat dat in het stuk niet voorkomt, is dat er in die wereld nu van functionalisme et cetera, een tegenbeweging gaande is. Het lijkt wel alsof dit een soort einde der tijden is, maar er is een tegenbeweging. Er is een sociaal congres, om maar eens wat te noemen, waar al die organisaties zitten. En daarin komt Annelies van Heijst bijvoorbeeld, hoogleraar Zorgethiek van Tilburg, die zegt: die hele zorg is instrumenteel, het zijn producten geworden enzovoorts, het zijn managers, noem het maar op allemaal. Allemaal bedrijfseconomische taal, tot op het ophalen van je kousen toe. En die zegt: we moeten dus weer terug naar de liefde als basis van de zorg. Dus dat is een tegenbeweging. Erik Borgman, ook van de Universiteit van Tilburg, die zegt: de moderne samenleving weet niet meer wat lijden is. Die hebben het lijden uitgebannen. En dat wij niet meer weten wat lijden is, dat betekent dat er dus daardoor ook een enorme problematiek in de zorg en hulpverlening weg gemanoevreerd is. Dus ik vind eigenlijk dat je die tegenbewegingen ook bij de context moet noemen, anders dan ... Die moet je meenemen, omdat juist daar de aanknopingspunten zitten.”
(FG Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging)

In die aanknopingspunten ziet men ook een rol voor zichzelf. Bij de groepen die van nature al wat meer naar buiten gericht zijn (Missionaire Presentie) maar ook bij Pastoraal werk/ Geestelijke Verzorging komt dit spontaan op. Men ziet dat allerlei diaconale initiatieven opbloeien en – soms met lichte verbazing – wordt aangegeven dat er vrijwel overal een plaats aan de gemeentelijke tafel is voor de kerken. Waar dit in de essays nog niet duidelijk genoeg naar voren kwam naar de mening van de respondenten, wordt dat hier aangevuld. Zo zegt een pastoraal werker:

“Ja, en wat ik ook herken uit de praktijk is, wij willen kerk in het dorp zijn, dat je op een

gegeven moment jezelf bekend maakt bij een aantal organisaties en dat nu zo voor het eerst zo is dat door de burgerlijke overheid de kerken ook betrokken worden bij een aantal dingen. En dan heb ik het gevoel dat het voor een deel is omdat ze graag vrijwilligers willen, zo van: dat is een vijver waar wij ook in mogen vissen. Maar aan de andere kant denk ik dat wij daar ook wel kunnen roepen, die aandacht die er nodig is voor het omgaan met het lijden. Voor de menselijke kant. Dat we daar wel een functie kunnen hebben, door daarvoor te gaan staan. ...

Interviewer: Ja, dus de kerken worden weer gezien.

Je moet beginnen met jezelf uit te nodigen overal. Te roepen van: wij zijn er ook nog, wij willen meepraten. ((.)) En dan als de gemeente, tenminste dat is mijn ervaring, als ze een beetje willen luisteren, dan hebben ze door dat het ook van alles toevoegt. En dan nodigen ze je wel uit. ((.))” (FP Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging)

Men merkt op dat dit meer gebeurt dan een paar jaar geleden. Ook in de externe groep wordt benadrukt dat er een plek is voor hbo-theologen in de maatschappij en commerciële bedrijven – mits de theoloog deze kans pakt (zie ook 3.3). De reden dat deze kansen opkomen, ligt in de maatschappelijke ontwikkelingen die geduid worden als ‘kil’, ‘functioneel’, ‘participatiemaatschappij’, et cetera. De kerk kan daardoor haar tegenoverpositie weer oppakken, en waar kerken als instituten dit niet doen, moet de hbo-theoloog dit oppakken. Dit uitte zich vooral in de groepen Missionaire Presentie en Gemeente Opbouw, waar men van alle groepen wellicht het meest in de ‘deuropening’ van de kerk staat.

Noemenswaardig is bovendien dat de verschillen *binnen* de focusgroepen eveneens groot zijn. Waar zowel orthodoxe als meer oecumenische respondenten het eens lijken te zijn over de onomkeerbaarheid van de ontwikkelingen en de nuanceringen en aanvullingen hierop, is er wel een onderscheid in de duiding hiervan. Voor de orthodoxere theologen lijkt het probleem van de ontwikkelingen niet zozeer in de organisatie van de maatschappij te liggen, maar wel in de inhoud van het vak en het geloof.

Er is niet altijd overeenstemming over wat de taak van een hbo-theoloog in deze tijd en maatschappij inhoudt. Sommigen staan een meer kerygmatische benadering voor waarbij de theoloog vooral geroepen is om het Woord te verkondigen (zie Voorganger, maar ook binnen de focusgroep Extern en Gemeente Opbouw, in mindere mate bij de leraren GL) terwijl anderen juist de taak van een hbo-theoloog zien als het “op tafel leggen van de vraag, in plaats van hem te beantwoorden.” (Focusgroep Gemeente Opbouw) In alle groepen komt deze tweedeling voor (misschien met uitzondering van Voorganger waar de kerygmatische benadering dominant is).

In verschillende groepen wordt wel degelijk een verlies aan identiteit gevoeld. Dit is bijvoorbeeld zichtbaar bij Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging:

“Deelnemer 1: Tegelijkertijd zie ik ook wel in wat minder orthodoxe gemeenten verlegenheid bij de pastor zelf. Zo van: ja, wat heb ik nog te zeggen?”

Interviewer: Wat zie je dan?

Deelnemer 2: Dat de interventies, om het zo maar te zeggen, vooral op het sociale vlak zijn. En weinig theologisch gevuld. In ieder geval, een heel andere theologie dan ik hier tegenkom. En je ziet soms hele gemeentes... .. Ik ben nu in Friesland bezig, om een concreet voorbeeld te noemen. ... Nou, als ik nu in die kerk kom, daar ken ik heel weinig van dat orthodoxe meer terug. En als ik predikanten wel eens spreek. Ja, dat is een beetje lamleidend soms. Zo van: ja, we kunnen veel, maar veel meer hebben we ook niet meer te zeggen. Dat is een beetje cru. Want het is ook een beetje een ontwikkeling dat ik denk van

Deelnemer 1: Identiteitsverlies.

Deelnemer 2: Identiteitsverlies, ja.” (FP Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging)

3.2.2 Binnen/buitenperspectief

In de essaybundel Grensgangers (Erwich & Praamsma, 2016) worden de ontwikkelingen uit de essays geuid aan de hand van de metafoor ‘land of lost content’⁸

“Het ‘land of lost content’ is wat mij betreft niet de verloren traditie of traditionele vormgeving van geloof. Het gaat mij ook niet alleen om de positie van kerken, immers de veranderingen raken mensen in de breedte. Het ‘land of lost content’ is vooral metafoor voor de onverbondenheid, voor het onvermogen van context, cultuur en evangelie dicht bij elkaar te houden.” (Erwich & Praamsma, p. 13).

De interviews zijn grotendeels te lezen als bevestiging en verdieping van de essays, maar over het algemeen kiezen de respondenten voor een optimistischer toon dan de schrijvers van de essays. Ontwikkelingen als individualisme en secularisatie worden zeker herkend, maar ook hier

8 Naar een gedicht van Alfred Edward Houseman, zoals geciteerd door Joep de Hart in zijn inaugurele rede (Erwich & Praamsma 2016, p. 11).

en daar genuanceerd en soms aangevuld. Zo geeft een respondent uit de focusgroep Gemeente Opbouw aan:

“Qua cultuuranalyse herken ik het. Ook bij jongeren, bij de gemeentes en in de wereld om mij heen. De wat bijna sombere ondertoon daarvan, dat instituten ook afbreken en krimpen en dat soort woorden, die zijn voor mij heel erg context-bepaald. Als ik nou even kijk waar ik tot nu toe gewerkt heb, dan zie ik dat absoluut terugkomen in een aantal gemeenschappen. Maar tegelijkertijd zie ik ook, de gemeente waar ik momenteel jeugdwerk doe, die groeit. Dan zit je met het probleem van: we hebben straks geen ruimte voor genoeg mensen in een dienst. Als ik kijk naar een gemeente op de Biblebelt, een traditionele bondsgemeente, dan beginnen deze culturele invloeden wel hun werk te doen, maar die bezinning is er nog helemaal niet. Die is nog niet zo heel hard nodig, want de eerste stappen worden pas gezet van dat proces. Terwijl op een andere plek, werkte ik met heel veel jongeren die überhaupt niet wisten of ze wel in God geloofden en als ik ouders belde namens de kerk, dan zeiden ze: oh, ben ik daar lid van? Dus ik vind het een herkenbaar beeld, maar wel een beeld dat niet per se opgaat voor iedere kerkelijke context. Ik denk dat daarin heel veel ongelijkzijdigheid is in Nederland.” (FG Gemeente Opbouw)

Deze verschillen tussen kerken, afhankelijk van geografische of demografische verschillen wordt vaker genoemd. Zo zegt een missionair werker uit een grote stad:

“Je ziet volgens mij bij dit soort bewegingen dat er vaak parakerkelijke organisaties zijn die met diaconaat bezighouden. ... Stichting Present, al dat soort dingen, die tegen de kerk aan schurken, zeg maar, waar gemeenteleden, kerkleden dingen doen. Maar je ziet dat vaak groot worden in middelgrote steden, waar de kerk nog redelijk in het zadel zit. Present Putten, zeg maar, dat gaat goed, maar doe dat in een wijk in Kralingen, waar die kerk heel klein is, waar je amper mensen in de kerk hebt die niet met een rollator lopen zeg maar, met alle respect [er wordt gegrinnikt], maar daar wordt dit soort dingen heel lastig als kerk. En tegelijkertijd denk ik ook van, je kan alles wel wegzetten bij parakerkelijke organisaties, maar wat is de visie van de kerk op diaconaat? Dus daar mis ik wel vaak de doordenking, de theologische doordenking van ((.)), kijk: hoe je dat praktisch uitwerkt is een tweede. Maar dat mis ik vaak in de discussie zeg maar.” (FG Missionaire Presentie)

Bij deze twee focusgroepen lijkt het erop dat de lijnen tussen de kerken en de omliggende cultuur niet meer zo scherp zijn te trekken. Tegelijkertijd weten de kerken vaak nog niet zo goed hoe ze daar mee om moeten gaan. Er is weinig beleid *binnen* de kerken op de manier

waarop diaconaat verschuift naar mensen buiten de kerk, wordt gezegd in het citaat hierboven. Met name bij de focusgroepen Missionaire Presentie en Gemeente Opbouw is een lichte frustratie zichtbaar als het gaat om de relatie tussen de eigen kerk - die vaak nog erg vanuit het binnenperspectief reageert - en de ontwikkelingen 'buiten'. Dit blijkt het meest expliciet in de focusgroep Missionaire Presentie:

Deelnemer 1: Wat ik ook heel erg belangrijk vind voor die hbo-theologen, is dat ze aan de ene kant vaak moeten kunnen dealen met een bestaande context van een kerk die soms ook gewoon traditioneel is, en ook al is die niet traditioneel: een evangelische gemeente kan ook heel traditioneel zijn in sommige opzichten. En dan die verbinding sluiten, tenminste zeker als ze de missionaire kant op gaan, daar praat ik nu natuurlijk even vanuit, met de wereld daarbuiten. En dat is een moeilijke klus.

Interviewer: Dat is een behoorlijke klus. [Instemming van deelnemer 2]

Deelnemer 1: En dan is de klus nog lastiger naar binnen dan naar buiten.

Deelnemer 2: Ja, ik denk dat dat nog wel het spannendste is, dat je in twee werelden moet functioneren en dat die nogal van elkaar verschillen.

Deelnemer 1: Ja, je zou bijna een cursus communicatie ofzo [er wordt gelachen]. En wijsheid ook. [Instemming vanuit de groep].” (FG Missionaire Presentie)

Ook in de Gemeente Opbouw groep wordt opgemerkt dat de ontwikkelingen 'binnen' en 'buiten' de kerk niet direct gelijke pas houden. Binnen kerken wordt vaak wel gezien dat de wereld verandert, maar men durft daar niet altijd op te reageren. Zo zegt een gemeenteopbouwwerker uit een kerk op het platteland:

“Ik vond het wel typerend wat je aangaf, ik weet niet meer welke gemeente dat was, maar die waar de teruggang aan zit te komen, maar die zich er eigenlijk niet op wil bezinnen. Dat vind ik altijd wel heel typerend kerken van nu, dat men het probleem eigenlijk voor zich uit schuift en, en dan kom je ook in die spiraal terecht. Dan word je ook niet meer levendig en ga je ook niet meer groeien. ... Ook vanuit mijn eigen context, dat men dat gewoon eh, als men de statistieken erop na houdt, dan zie je gewoon zo naar beneden gaan. En er blijft wel een deel in de kerk zitten, maar toch hoofdzakelijk een hele grote terugloop. En dan niet willen nadenken over... of: we moeten het vooral zo blijven doen als we deden en vast blijven houden en dat

stukje bewustwording. Dat wil men eigenlijk niet. Want dan ga je, voor het gevoel van mensen, negatieve dingen zeggen.” FG Gemeente Opbouw

Ditzelfde wordt opgemerkt in het domein van de Leraren GL. Binnen de klas zijn allerlei ontwikkelingen zichtbaar in het nadenken over kerkelijke onderwerpen als homoseksualiteit of vrouwen in het ambt, maar binnen de schoolleiding (directie en Raad van Toezicht) wordt daar nog heel anders over gedacht, geeft een van de deelnemers aan. Voor de leraar GL in de klas levert dit een spagaatpositie op volgens hem:

“Het is een school eigenlijk die op een bepaalde manier wel worstelt met z'n identiteit. En dat heeft er mee te maken dat, ja, die wereld zeg maar die kinderen niet voorbijgaat, maar tegelijk merk ik dat we niet goed antwoord weten te geven op al die dingen die sowieso op die leerlingen van ons afkomt. Dus ik merk dat er een soort kloof komt tussen wat we denken dat ze vinden, die leerlingen van ons, en wat ze in werkelijkheid denken en vinden. Dus, wij gaan er nog vanuit bijvoorbeeld dat er rond al die onderwerpen, als homoseksualiteit en man-vrouw en die dingen die zeg maar nog best hot items zijn in de orthodox-christelijke wereld, zijn totaal geen item meer voor onze leerlingen. Maar wij gaan er nog wel vanuit dat het een item is, dus wij zijn soms geneigd om ((.)) antwoord te geven op vragen die er niet zijn. Waardoor we de vragen die er wel leven bij leerlingen bijvoorbeeld, daar weten we niet goed bij te komen. Dat is een worsteling van onze school met het christelijke schoolzijn in deze tijd. ... Docenten, en misschien als docenten de weg met leerlingen gaan in dialoog, dat ze soms de randjes en de grenzen moeten opzoeken van wat eigenlijk de Raad van Toezicht zou willen hoe wij omgaan met identiteit. Dat is een beetje zeg maar, waar onze worsteling een beetje in zit.” (FG Leraar GL)

Duidelijk is dat de diversiteit die onze samenleving kenmerkt ook in de kerken en scholen is doorgedrongen. Met uitzondering van de focusgroep Voorganger is men zich ook bewust van de noodzaak om hierop in te spelen. Opvallend genoeg staat het 'land of lost content' bij de voorgangers nog volop op de voorgrond. Er is hier niet echt sprake van heimwee, maar veel meer van een tegenoverpositie: als de wereld verandert, dan wil dat volgens de diverse voorgangers nog niet zeggen dat je daarin mee moet gaan. Men herkent dezelfde ontwikkelingen en tendensen in de maatschappij, maar men is veel minder gericht op de ontwikkelingen binnen de kerken die misschien nodig zijn om op die tendensen in te spelen (zoals bij Gemeente Opbouw en Missionaire Presentie). Veeleer wordt verwacht dat de gemeenteleden zich buigen naar de aloude bron van de Bijbel en de traditie zoals deze altijd al werd vormgegeven. De volgende conversatie naar aanleiding van de maatschappelijke ontwikkelingen maakt dit duidelijk:

“Deelnemer 1: Ik zou individualisatie wel willen onderstrepen. Ik denk dat we daar echt mee te maken hebben, dat het soms ook echt een worsteling is om steeds weer het gezamenlijke te betonen. En dat dat niet automatisch erin zit. Dat je er wel toe kan komen als je het daar regelmatig over hebt en regelmatig over spreekt met mensen en dat je het ook samen beleeft, maar ((.))

Interviewer: Waarin is het merkbaar? Wat neem je waar?

Deelnemer 1: Nou, dat mensen uit de preek halen wat ze zelf leuk vinden of willen. En dat men komt als men het leuk vindt of als men zin heeft. In keuzes. Dat eh... Ik kom natuurlijk uit een baptistenstructuur, ik weet niet of jullie dat weten, maar dat heeft een beetje structuur van onderaf. En dat staat nu best wel onder spanning soms. Waarbij we het in onze gemeente ook echt wel doen en dat wij zelf ook tot en met de tucht zeg maar, bij ons door de gemeente plaatsvindt en niet door de kerkenraad of wat dan ook. Maar als je er bij nieuwe mensen over spreekt, dan is het soms echt, nou ja, daar moet je soms echt wel heel wat stappen in nemen en maken soms. En mensen zeggen ook wel eens: heb ik wel iets over een ander te zeggen of wat dan ook. Ieder toch voor zichzelf. En daar moet je wel eens, ja.

Interviewer: Mensen gaan voor zichzelf?

Deelnemer 1: Ja. Terwijl de Bijbel juist het collectieve ook heel erg benadrukt. Daar heb je ook wel wat stappen mee te maken. Ik moet ook wel daarbij zeggen, dat door de binnenkomst van migranten dat dat ook ontzettend vaak weer wel weer meekomt, dat collectieve zeg maar.

Interviewer: Wordt dit herkend? Is er iemand die dit onderstreept of juist ((.))

Deelnemer 2: Ja hoor.”

Men lijkt zich er minder van bewust dat men zich hiermee opsluit in het binnenperspectief en wellicht duidt het ook op een zeker onvermogen om op deze ontwikkelingen in de maatschappij op een meer positieve manier te reflecteren. Dit past naadloos bij de verzuchtingen uit de focusgroepen Gemeente Opbouw en Missionaire Presentie, waar men aangeeft dan ‘men’ niet mee wil en vaak verdragend werkt.

De spanning tussen binnen- en buitenperspectief, dat ook oplichtte in de essays, maakt duidelijk dat de hbo-theoloog van de toekomst inderdaad een grensganger zou moeten zijn, die pendelt

tussen cultuur en kerk - als er al een scheiding tussen beide 'domeinen' gemaakt zou kunnen worden. De resultaten laten immers ook zien dat de ontwikkelingen 'buiten' allang de kerk zijn binnengedrongen, maar dat sommige domeinen (Voorgangers) hier moeilijker mee om kunnen gaan dan andere (Missionaire Presentie). Met name de wisselwerking tussen 'binnen' en 'buiten' vormt het centrale onderwerp van de hbo-theoloog van de toekomst en dit biedt volgens de deelnemers zowel kansen als uitdagingen.

3.3 Kansen en uitdagingen: profileer je buiten de kerkmuren

Zoals beschreven komt er uit de focusgroepen over het algemeen een optimistisch beeld naar voren. Helder is dat de veranderende samenleving als geheel een uitdaging vormt, maar opvallend is dat de professionals hierbij vooral kansen zien. De grootste gemene deler is de mogelijkheden die een netwerksamenleving en participatiemaatschappij bieden om je als kerk buiten de kerkmuren te profileren. Opvallend is de nadruk op ondernemerschap en creativiteit: keer op keer wordt benadrukt dat er ruimte is voor hbo-theologen in allerlei maatschappelijke organisaties – als men maar buiten de deur komt om deze kansen te pakken. Wel moet gezegd worden dat dit anders ligt in de focusgroep Voorganger, waar men zich vooral zorgen maakt over de bedreigingen en minder kansen ziet in de ontwikkelingen. Deze uitdagingen zijn er ook zeker: het gevaar van bovengenoemde ontwikkelingen is dat de hbo-theoloog meer een 'koopman' dan een 'dominee' dreigt te worden. Bovendien is het niet helder wie dan deze hbo-theoloog buiten de kerken gaat financieren en aansturen. Dit is een risico dat vooral scherp wordt gezien in de focusgroep Extern.

Hoewel voor sommige focusgroepen de nadruk van nature meer op het binnenperspectief ligt (Gemeente Opbouw/Voorganger) is dit nog niet een zich afkeren van de samenleving. Binnen deze domeinen wil men zich vooral richten op de vitaliteit binnen gemeentes en niet op getallen. Dat gebeurt buiten al genoeg (een thema dat ook sterk opkwam in Pastoraal werk/ Geestelijke Verzorging).

Bij de meeste focusgroepen ligt de nadruk toch op de kansen. Het is tijd voor de hbo-theoloog om erop uit te trekken en zich vol idealisme en overtuigd van eigen vaardigheden te mengen in de debatten in de samenleving. In vrijwel elke focusgroep (behalve Voorganger) wordt gemeld dat men meer aan tafel zit bij gemeentes en buurtteams en dat men serieus wordt genomen en volop aan de slag kan. Uiteraard horen hier stevige uitdagingen bij. In de groepen die van nature op 'buiten' gericht zijn, zoals Missionaire Presentie, wordt de spanning tussen de trage massa in de kerk en de vele kansen in de maatschappij sterk gevoeld. De hbo-theoloog moet het daarmee kunnen uithouden. Een lange adem is vereist, evenals veel wijsheid om juist ook binnen de eigen achterban de juiste motivatie te kunnen vinden. "Vaak is het vier stappen vooruit en vijf stappen achteruit", zegt een van de missionaire werkers. Nadrukkelijk wordt

aangegeven dat dit voor stagiaires (en ook de gemeenschap binnen de kerk) vaak moeilijk is. De uitdaging daarbij is om niet alleen op de vaardigheden van een hbo-theoloog gericht te zijn, maar ook op de binnenkant van de persoon. Zo zegt een van de missionair werkers, die veel stagiaires begeleidt in een middelgrote stad:

“Maar het belangrijkste is natuurlijk: wie zijn ze als persoon? En wie zijn zij als persoon in Christus? En dat is iets wat ik, in begeleiding van studenten heel erg superbelangrijk vind, waar ik met veel mensen mee bezig ben, omdat ik veel gemerkt heb de afgelopen jaren, denk ik dat je ergens zelf ook je grond moet hebben in je naar-buiten-treden, omdat je anders heel erg bezig bent met de mensen proberen te bekeren, of mensen proberen mensen voor je karretje te spannen of ergens te krijgen, terwijl het gaat om liefde: de liefde van God doorgeven, de liefde van Jezus. En ik merk wel dat studenten soms ook wel een beetje binnenkomen met hun eigen (onverstaanbaar) en dat is helemaal prima, maar ook echt heel erg tegen de werkelijkheid aan lopen. Ook wel af en toe een beetje in een geloofscrisis komen daardoor, maar dat vind ik ook wel heel mooi want dat kan dan redelijk veilig gebeuren, laat het maar gebeuren, omdat ze God dan op een hele andere manier weer ontdekken. Maar dat is wel de basis van waar uit ze gaan werken als GPW-er.” (FG Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging)

In dit spanningsveld tussen binnen en buiten lijkt het erop dat de uitdaging naarmate men langer werkzaam is steeds meer verschuift naar ‘binnen’. Meerdere malen wordt de agogische competentie (het in beweging krijgen van mensen) genoemd als het belangrijkste. Daarbij wordt ook in verschillende groepen (Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging, Gemeente Opbouw, Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging) gewezen op het belang van het lezen van de eigen gemeente. Een hbo-theoloog moet niet alleen vaardig zijn in het duiden van de cultuur en zich daarin begeven, maar moet ook de cultuur van de kerk zelf kunnen duiden en daarmee om kunnen gaan. Vaak wordt juist dat gezien als het lastigst. Tegelijkertijd merken deze respondenten (Gemeente Opbouw, Missionaire Presentie) op dat de kerk ook het probleem zelf kan zijn: allerlei dogmatische discussies weerhouden de kerken ervan om zich op het maatschappelijke terrein te begeven. Een saillant voorbeeld is de discussie binnen Voorganger waar men vooral dit soort binnenkerkelijke onderwerpen als tucht en de plaats van de preek benoemt, maar niet de mogelijkheden om aan te sluiten bij de maatschappij. Een van de jeugdwerkers zegt hierover:

“Ja, wat mijns inziens een van de grootste uitdagingen is voor een beetje de afgestudeerde GPW-er, zoals ik zelf was een aantal jaar terug en wat ik zie bij mijn medestudiegenoten, is om echt die cultuur en context van je werkplek, van je gemeente te kunnen peilen. En ik heb

het idee dat sommige studenten daar heel goed toe in staat zijn en dat sommigen het niet lukt. Momenteel sprak ik vorige week een jeugdwerker die gaat stoppen in de gemeente, omdat het helemaal niet werkt, omdat hij niet kwam op het niveau waarop de gemeente werkte. En na twee jaar constateerden ze: hé, we frustreren ons alleen maar op elkaar en dan blijkt dat de gemeente een soort voortrekker had verwacht en dat hij het heel belangrijk vond dat de gemeente haar eigen verantwoordelijkheid nam. En, dan maak je een mismatch. Het is even een heel praktisch detail, maar ik denk dat het ons voor de uitdaging stelt, juist in die cultuur die denk ik zo hard verandert en de gemeenten die een complexe diversiteit in zich kennen. En de uitdaging van ons is om die cultuur in die gemeente goed te kunnen peilen en om vanuit echt feeling met de context uiteindelijk te kunnen gaan begeleiden, ondersteunen, inspireren.”
(FG Gemeente Opbouw)

Deze uitdaging wordt ook scherp gevoeld in Missionaire Presentie. Men wijst erop dat de eigenlijke opdracht van een missionair werker vaak helemaal niet zo helder is. Een van de deelnemers waarschuwt daarbij voor het belang van “fröbel-ruimte”: de tijd om te investeren zonder dat het direct iets oplevert. De meer ervaren missionair werkers wijzen er net als de gemeenteopbouwwerkers op dat het van groot belang is om eerst goed uit te horen wat de wensen van de gemeente nu eigenlijk zijn.

Binnen Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging, Gemeente Opbouw lichte naast de agogische uitdagingen bovendien de hermeneutische competentie op. Dit is niet verwonderlijk, gezien het publiek van deze groepen: leerlingen en pastoranten die soms weinig meer mee hebben gekregen van de klassieke christelijke geloofstaal. Waar kun je als hbo-theoloog begrippen hertalen en waar is het belangrijk om juist ‘voet bij stuk’ te houden? Welke geloofsaspecten zijn onvoorwaardelijk deel van het christelijk geloof en welke begrippen wijzen slechts naar tradities waarvan afscheid is genomen? Het vraagt wijsheid en onderscheidingsvermogen om de verhouding tussen beide (hertaling of behoud) te zien en te hanteren.

Hierin is weer een behoorlijk verschil te zien tussen de wat klassieker kerygmatische professionals en de anderen. Binnen Voorganger wordt dit juist helemaal niet zo beleefd, daar ligt de uitdaging veel meer in het verbinden van zondag en maandag – waarmee wordt bedoeld dat men ‘buiten’ net zo opereert als ‘binnen’ (in plaats van andersom).

De pastoraal werkers zoeken op creatieve manieren de aansluiting met mensen buiten hun eigen kerkgemeenschap en hun worsteling daarbij is hoeveel van de klassieke taal ze nog kunnen gebruiken. Allemaal zijn ze helder over hun uitgangspunt. Zo werd een van de respondenten als spreker uitgenodigd door een plaatselijke begrafenisonderneming voor een herdenkingsconcert. Zij wilde wel komen, mits ze “de boodschap van de Bijbel mocht vertolken.” Voor een neutraal

verhaal moesten ze maar iemand anders bellen. Dit mocht en door het gebruik van een seculier lied (Claudia de Breij's *Mag ik dan bij jou*) lukte het deze pastoraal werker om een boodschap van God (die ook vraagt: mag Ik bij jou?) te brengen.

Het ontwikkelen van de hermeneutische competentie is dus een uitdaging, en nadrukkelijk wordt gezegd dat het een uitdaging is die twee kanten op werkt: het vertalen van Gods verhaal voor mensen buiten (zoals het vorige voorbeeld) maar juist ook het begrijpen van zinvragen uit de cultuur en dat verbinden met het verhaal van God. Die beweging is veel minder vertrouwd.

Voor pastoraal werkers in justitiële of verzorgingsinstellingen komt er naast deze 'vertaal-uitdaging' nog een uitdaging bij: het is sterk van directies afhankelijk hoeveel ruimte er is voor een klassiek christelijke boodschap, terwijl sommige mensen op de vloer juist wel behoefte hebben aan het traditionele verhaal. Soms is het daarmee vechten voor de ruimte die je hebt, ook in het aangeven van het 'nut' van geestelijke verzorging. Hiermee sluiten deze verhalen aan bij het beeld van de essays, maar in de focusgroepen wordt ook duidelijk dat de pastoraal werkers creatieve manieren vinden om hiermee om te gaan. Zo zegt een geestelijk verzorger uit een zorginstelling:

"Je bent als kerk, je bent jezelf ook een beetje aan het presenteren. Want dat ervaar ik ook als de positie van de geestelijk verzorger binnen de zorginstelling. Je hebt met beeldvorming te maken, waarvan een deel denkt: dat is kerk en daar ben ik helemaal niet van, dus daar moet ik ook helemaal niks mee. Terwijl geestelijk verzorger ook een breder begrip is. We zijn er ook voor dingen buiten de kerk. En anderen denken: oh ja, er is iemand dood dus dan moet ik jou hebben, verder hoef ik niks met jou. En het wisselt in mijn ervaring heel erg met directies. Wie staat er aan het hoofd? En welke koers vaart die? En hoeveel hecht die aan religiositeit of zingeving in het algemeen of is die daar gevoelig voor? Dan hebben wij even wind mee. En als er een ander aan het hoofd staat, dan gaan we onder de radar vliegen. Geen slapende honden wakker maken, maar even kijken of er een komt. ((.)) Ja, je hebt met beeldvorming te maken en soms ben je gewoon meer dan de helft van de tijd bezig om ze er op te wijzen dat het zinvol is dat er aandacht is voor zingeving en ook wel religie."

Een pastoraal werker uit een kerk vult aan:

"Die beeldvorming ontstaat in het pastoraat, als ik er even naar kijk vanuit mijn praktijk, dan zijn die kruispunten waarop jij dus wel gewent bent, echt cruciaal. Dan ben je zo bepalend, dan kun je het bij wijze van spreken maken of breken." (FG Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging)

Voor Gemeente Opbouw en GL ligt de uitdaging vaak in de pluraliteit van de kerken en scholen.

Men wordt sterk geconfronteerd met ontwikkelingen als bricolage (het zelf samenstellen en vormgeven van geloof vanuit verschillende tradities) en diversiteit. Voor deze hbo-theologen is het een uitdaging om de verschillende perspectieven ruimte te bieden. Essentieel daarbij vindt men dat je als hbo-theoloog zelf weet waar je staat, zo zegt een jeugdwerker (deelnemer 1):

“Nou ja, pak even zo’n gereformeerde bond op de Biblebelt. Daar ben ik zelf ook opgegroeid, dus die ken ik van jongs af aan. Dat was, met beperkt inzicht wat ik daar in heb, toen ik een jaar of vijf of tien was een stuk eenduidiger nog. Als je bij die kerk hoorde, dan was het aardig vanzelfsprekend dat je bepaalde mening had over, nou ja, allerlei soorten van ethiek, van Bijbelvisie. En wat ik nu merk, ook onder de jongeren daar, dat is niet meer vanzelfsprekend. Je hoort van alles vanuit andere kerkgemeenschappen, daar is veel meer contact gekomen. Dus, de gemeente is momenteel enorm divers. En dat is heel erg leuk vind ik, en boeiend.

Interviewer: Maar dat vindt niet iedereen. [gelach]

Deelnemer 1: Maar dat maakt het moeilijker om daar goed bij aan te sluiten, want als de context eenduidig is, dan is het gemakkelijk, dan kun je gewoon met een eenduidige context aan de gang. Maar als die context heel divers is, dan vraagt het wel een goede peiling van die diversiteit. Dus ik denk dat dat meer nodig is dan twintig, dertig jaar terug.

Deelnemer 2: Nu hoor ik jou eigenlijk twee dingen zeggen. Aan de ene kant het ontzettende belang van een goed analytisch vermogen om te zien waar je zit. En het tweede is, en dat onderschrijf ik ook van harte, dat je dus ook oog moet hebben voor de diversiteit die in welke context dan ook aanwezig is.

Deelnemer 1: Ja.

Deelnemer 2: Behoort tot die context. En daar mee om kunnen gaan.

Deelnemer 1: Ja, en er zat volgens mij een soort impliciete positieve normering in van mij, dat die diversiteit ook mooi is. Maar klopt, je moet die diversiteit in ieder geval kunnen hanteren. Ja.” (FG Gemeente Opbouw)

Een uitdaging die alleen benoemd wordt in de focusgroep Extern, maar die onderliggend aanwezig is bij vrijwel alle domeinen, is die van de legitimatie voor het contact en het 'uitgezonden' zijn. Er liggen buitengewoon veel kansen waar de burgerlijke overheid zaken laat liggen, maar hoe kom je bij de mensen die het nodig hebben binnen? Het is veel minder gebruikelijk dan vroeger om als kerk 'achter de voordeur' te komen. Tegelijkertijd zien we bij Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging en Missionaire Presentie dat kerkelijk werkers die handschoen wel kunnen oppakken door andere vormen en initiatieven te verzinnen. Prangender is de vraag naar de financiering en het uitgezonden zijn. Nu is het nog zo dat hbo-theologen als geestelijk verzorger of missionair werker worden uitgezonden door een kerkelijke gemeente, maar als deze kleiner wordt blijkt dat niet vaak meer te betalen. Bovendien worden hbo-theologen vaak geconfronteerd met 'management denken': de inspanningen buiten moeten ook concreet iets opleveren. Met name door de politici en beleidsmedewerkers uit de externe groep wordt aangegeven dat dit een uitdaging is om over na te denken. Wie gaat wie in de toekomst betalen?

3.4 Gevolgen voor de beroepsidentiteit: de hbo-theoloog als dynamische verbinder

Bovenstaande ontwikkelingen, met kansen en uitdagingen die respondenten daarbij ervaren, hebben ook hun weerslag op de beleving van het beroepsprofiel en de beroepsidentiteit. De respondenten in de verschillende groepen geven een aantal zaken aan.

Allereerst maakt het bovenstaande duidelijk dat de hbo-theoloog in veel gevallen vooral een verbinder is. Tussen 'binnen' en 'buiten' maar vooral ook 'binnen'. Hierbij is de agogische competentie belangrijk maar ook de hermeneutische. In zowel essays als focusgroepen licht juist de noodzaak van die hermeneutische competentie op: niet alleen de cultuur kunnen lezen maar ook juist de cultuur 'binnen' in al haar diversiteit. Uit vrijwel alle groepen komt tegelijkertijd naar voren dat het niet ophoudt bij de analyse van de cultuur: de hbo-theoloog moet mensen ook in beweging kunnen brengen (de agogische competentie). Hiervoor is kritische distantie nodig: het is belangrijk om je niet al te zeer te identificeren met de eigen gemeente. Als hbo-theoloog ben je ook 'tegenover': het is jouw taak om de gemeente toe te rusten om de handschoen op te pakken, niet om alles zelf te doen. Zoals een gemeenteopbouwwerker benadrukt:

"[Dat is] heel essentieel ... voor de hbo-theoloog: de handrem. De handrem op dat activisme, van aan willen pakken. En dat heeft denk ik ook wat te maken met: waar leg je de verantwoordelijkheid? Ben jij dan degene die moet trekken, of ben je degene die de trektocht mogelijk maakt? Als je dat laatste doet, dan betekent dat dus dat jij een andere rol hebt. ... Ik denk dat dat heel essentieel is, om niet meteen maar: 'oh, daar hebben we dit op gevonden', of 'ik weet nog wel een modelletje zus'. Dan ben je weg." (FG Gemeente Opbouw)

Daarnaast is het opvallend dat het eigene van het beroep van hbo-theoloog (kerkelijk werker, pastoraal werker, missionair werker, leraar GL) pas wordt benoemd als er expliciet naar wordt gevraagd. Zelfs dan blijkt het voor de meeste respondenten moeilijk om het verschil aan te geven tussen een SPH'er en een GPW'er. Wanneer de interviewer doorvraagt (wat in alle interviews gebeurde) wordt wel vaak een eenduidig antwoord gegeven. In vrijwel alle groepen (behalve Voorganger) wordt genoemd dat het kernonderscheid gelegen is in de "dubbele hermeneutische beweging", zoals het in de focusgroep Gemeente Opbouw wordt genoemd: het is de taak van de hbo-theoloog om de wereld in de kerk te brengen en de kerk in de wereld. Dit wordt beeldend geformuleerd door een missionair werker:

"En dan denk ik dat je als theoloog vooral de wereld van buiten in de kerk moet brengen. Heel vaak heb je een verschil tussen zondag en de andere dagen in de week. Dat is vaak ook de veelgehoorde klacht van gemeenteleden: wat heb ik aan de preek op maandag of donderdag of als ik langs de lijn sta. En ik denk dat de rol van de theoloog hierin is dat die de wereld van buiten naar binnen brengt, maar de echte wereld, geen wereld die hij niet kent." (FG Missionaire Presentie)

In de focusgroep Gemeente Opbouw wordt benadrukt dat vooral die andere kant belangrijk is: we zijn vertrouwd met het opnieuw vormgeven van de traditionele verhalen, maar de hbo-theoloog moet ook vooral de andere kant op kunnen bewegen: "God-momenten" in de cultuur zoeken en die duiden en van betekenis voorzien. Zo'n "God-moment" is een populaire term voor zingevingsmomenten die in het dagelijks leven te vinden zijn. Een jongerenwerker in de groep twijfelt eraan of deze God-momenten überhaupt wel bestaan: kom je van een existentieel moment in je dagelijks leven wel zo gemakkelijk bij het verstaan van de drie-enig God uit de christelijke traditie? Andere deelnemers in de groep wijzen erop dat het er juist om gaat in deze gevallen de brug naar God te kunnen slaan. Zo zegt een van de deelnemers:

"Ik denk dat een van de eerste kernen waar het om gaat, is dat je de dubbele hermeneutische beweging kunt maken. Daar bedoel ik dit mee: ... Kun je nou op een verantwoorde manier vanuit je theologische vakkennis, kun je inderdaad mensen helpen in hun dagelijkse leven te ontdekken wat daarin de levensbeschouwelijk, in dit geval gelovige, in dit geval aan God gelieerde, kwaliteit van is? Dat aan de ene kant. Dus vanuit je dagelijks leven het kunnen verbinden aan taal, verhalen, woorden, traditie, waarin we staan. En aan de andere kant, en die laatste is ons wat meer vertrouwd vanuit de geschiedenis, kun je dat wat woorden, verhalen, taal uit de traditie zijn, vertalen, zodat het in deze wereld verstaan kan worden. ... Volgens mij is dat een van de kernbewegingen die de huidige hbo-theoloog moet kunnen. Die dubbele hermeneutische beweging maken." (FG Gemeente Opbouw)

Tegelijk blijkt dit moeilijk voor veel, met name orthodoxe, theologen en studenten omdat zij net als bovenstaande jongerenwerker betwijfelen of deze ‘God-momenten’ werkelijk naar God leiden. In de focusgroepen Gemeente Opbouw en Extern wordt dan ook flink gedebatteerd wat nu de kern van het beroep is: God verkondigen of ruimte bieden zodat God zelf kan verschijnen?

Helder is in elk geval dat de hbo-theoloog bedreven moet zijn in het naar voren brengen van de spirituele kant van de zaak. Dat is vooral waar de hbo-theoloog zich onderscheidt van de andere agogische beroepen. Het gaat daarbij niet om de antwoorden, maar om het present-zijn. Meerdere malen wordt benadrukt dat een hbo-theoloog niets oplost. Hij hoeft er alleen maar te zijn – de oplossingen laat men over aan de maatschappelijk werkers.

Het is zonneklaar dat het beroep van de hbo-theoloog dynamisch is. De maatschappelijke ontwikkelingen dwingen de hbo-theologen tot verandering en aanpassing van de beroepsidentiteit. Meerdere keren wordt aangegeven dat het vroeger ‘duidelijk’ was. Er tekenen zich in de gesprekken duidelijke ontwikkelrichtingen af. De hbo-theoloog is een verbinder en dat zal hij alleen maar meer worden. In verschillende focusgroepen wordt aangegeven dat de nadruk van het beroep verschuift naar de hermeneutische en agogische competenties. Het binnen- en buitenperspectief komt steeds weer terug: de hbo-theoloog van de toekomst moet zich in beide perspectieven kunnen bewegen én ‘tegenover’ kunnen zijn van zowel ‘binnen’ als ‘buiten’. Wel wordt voortdurend benadrukt dat de hbo-theoloog van de toekomst vooral buiten de kerk aanwezig zal zijn – al is de uitdaging daarin dus om ook de mensen binnen de kerk mee te krijgen in die beweging. In de focusgroep Extern wordt dit benoemd als “apostel zijn van de maatschappij”. Men ziet daarbij ook voor zich dat er meer theologen in dienst komen van grote organisaties zoals woningcorporaties, grote bedrijven en burgerlijke overheden.

3.5 Implicaties voor de opleiding: ondernemerschap en creativiteit

In de vorige paragrafen valt te lezen hoe tijdens de focusgroepen de veelkleurigheid van het beroep en de reikwijdte van de uitdagingen op velerlei wijze tot uitdrukking is gekomen. De hamvraag voor ons onderzoek is uiteindelijk: wat betekent dit alles nu voor de opleiding? Hier bespreken we als laatste nog wat de hbo-theologen uit de focusgroepen *zelf* te zeggen hebben tegen de opleiding. In hoofdstuk 4 trekken we conclusies en in hoofdstuk 5 bespreken we de theologische, didactische en theoretische implicaties (het ging ons immers ook om het opstellen van een theoretische benadering).

In verschillende focusgroepen wordt benadrukt dat analytische en hermeneutische vaardigheden cruciaal zijn. Theologische reflectie moet veel aandacht krijgen. Uiteindelijk is basiskennis van theologie net zo belangrijk als agogische vaardigheden, omdat de hbo-theoloog zich juist daarin onderscheidt.

Dat wil niet zeggen dat aandacht voor theologische reflectie en culturele hermeneutiek ten koste mag gaan van de agogische vaardigheden. In de focusgroep Missionaire Presentie wordt expliciet benoemd dat men graag meer kennis had willen mee krijgen van organisatiestructuren en verandermanagement – voor hen is het duidelijk dat de agogische vaardigheden zelfs nog versterkt moeten worden. Hoewel minder expliciet wordt dit ook in andere groepen gezien. Bij Gemeente Opbouw benadrukt men dat dit ook betekent dat je ‘de handrem’ weet te vinden. Studenten moeten leren om niet alles zelf te willen doen, maar de nadruk te leggen op toerusten en het begeleiden en in gang zetten van verandering.

Als laatste komt in alle focusgroepen naar voren dat er meer aandacht moet zijn voor diversiteit. Dat geldt voor de opleiding zelf als voor de context waarvoor men opleidt: men zou het goed vinden als studenten al binnen de opleiding meer in aanraking komen met andere ‘smaken’ binnen de theologie: zowel oecumenische theologie als niet-westerse theologie. Ook hier geeft men aan dat er oog moet zijn voor de context: dorp versus stad, traditioneel versus liberaal, et cetera. Dat vraagt van de opleiding om een divers leerklimaat te stimuleren en flexibiliteit binnen de opleiding een grote plaats te geven.

Het wekt tot slot geen verbazing dat de deelnemers binnen de opleiding meer aandacht willen voor de acquisitiekant van het beroep. Ondernemerschap en creativiteit moeten volgens de respondenten in meerdere focusgroepen meer aandacht krijgen. Men zou graag training willen zien in het leggen van contacten met burgerlijke gemeentes en andere multidisciplinaire overleggen. Met andere woorden: in de opleiding moeten studenten leren om over de schutting te kijken bij anderen, om te gaan met diverse omgevingen en in te springen op kansen en ontwikkelingen. Overigens blijft het onduidelijk wat de theologische en praktische implicaties zijn van deze verschuivingen: wat betekent dit voor de beroepsidentiteit en kan iedereen deze eigenschappen als creativiteit en ondernemerschap wel aanleren?

4. Conclusies

4.1 Samenvattende conclusies

Concluderend kunnen we stellen dat de ontwikkelingen zoals zij in de essays uit *Grensgangers* (Erwich & Praamsma, 2016) zijn geschetst grotendeels overeenkomen met de praktijkervaringen van de professionals, hoewel ze hier en daar worden aangevuld of genuanceerd. Ook kunnen we concluderen dat de grote trends zoals individualisering, diversiteit en pluraliteit in alle domeinen gevoeld worden hoewel ze zich per domein soms in verschillende gedaanten manifesteren.

Wanneer we alle data overzien kunnen we een rode draad onderscheiden door alle data en dat is het onderscheid tussen het binnen- en het buitenperspectief. Terecht werd naar aanleiding van *Grensgangers* door critici opgemerkt dat het onderscheid tussen 'cultuur' en 'kerk' eigenlijk niet meer te maken valt. Ten eerste worden de grenzen tussen cultuur en kerk fluïde⁹: beide vloeien steeds meer in elkaar over. Ten tweede is de kerk, behalve een geschenk van de Heilige Geest, zelf ook een empirisch cultureel gegeven: de kerk is van boven gegeven en wordt van beneden geconstitueerd.

De fluiditeit van de grenzen tussen kerk en cultuur wordt zeker bevestigd door de focusgroepen in die zin dat de ontwikkelingen in de maatschappij onverkort doorsijpelen in de kerk. Anderzijds is er een duidelijk onderscheid te ontwaren tussen de focusgroepen die van nature meer naar buiten zijn gericht en de focusgroep van de voorgangers, die juist binnen de kerk opereren. Het is helder te zien hoe de frustraties van beide groepen in de hand gewerkt worden door die verschillende blik. De missionair werkers hebben het idee dat zij in hun kleine, wendbare sleepbootjes enorm worden opgehouden door de grote oceaanstomer van de kerk, die nu eenmaal niet zo wendbaar is. De voorgangers voelen zich anderzijds verantwoordelijk voor het discipelschap van de hen toevertrouwde kudde en zijn daar druk mee - in de hoop dat deze kudde buiten de kerk discipelen maakt.

Bovendien concluderen we dat de toekomst van de kerk voor een groot deel buiten haar eigen muren ligt. Hier gaat het om de verhouding van de kerk als instituut ('binnen') en de kerk als beweging ('buiten').¹⁰ De spanningsvolle verhouding tussen beide polen loopt door de hele kerkgeschiedenis heen en komt hier weer opnieuw bovendrijven. Deze spanning tussen beide kan niet zomaar tegen elkaar worden uitgespeeld (zie hoofdstuk 5 voor een verdere reflectie).

9 Zie o.a. Tanner, 1997 en Doornenbal, 2012.

10 Zie bv. Schwarz, 1993.

Dat heeft uiteraard zijn weerslag op de beroepsidentiteit. De hbo-theoloog van de toekomst is een proactieve, zelfstandig functionerende hermeneut die doorkneet in het omgaan met veranderingsprocessen van individuen en groepen, die zowel de eigen groep als de samenleving en cultuur met behoud van kritische distantie kan analyseren, vormen en toerusten en die door-en-door bedreven is in het verbinden van het verhaal van God met het verhaal van mensen en andersom.

Dit vraagt van de hbo-theoloog dat hij op een open wijze, met veel geduld en wijsheid, en vooral met een grondige kennis van de eigen religieuze traditie en de cultuur, op een creatieve en voortvarende manier naar buiten zal moeten treden. De belangrijkste competenties zijn de hermeneutische en agogische competenties: men moet kunnen analyseren en zingevingsvragen kunnen ophalen, juist ook buiten de eigen traditie. Zeker voor de orthodoxere hbo-theologen is dat nogal eens moeilijk, maar omgekeerd is het voor de oecumenische theologen weer een enorme uitdaging om het verhaal van God te blijven articuleren.

4.2 Conclusie met betrekking tot de onderzoeksvragen

Tijdens de focusgroepen stonden de volgende vragen centraal:

1. In hoeverre worden de veranderingen zoals geschetst in de essays herkend en aangevuld?
2. Welke kansen en uitdagingen worden opgeworpen door deze ontwikkelingen?
3. Wat betekenen deze ontwikkelingen voor de beroepsidentiteit van de hbo-theoloog?
4. Wat betekent dat concreet voor de opleiding aan de CHE?

In het voorgaande hoofdstuk zijn de resultaten naar aanleiding van deze vragen zowel generiek als per profielvraag beschreven. Deze resultaten maken het mogelijk om een aantal antwoorden te formuleren op de centrale vraagstellingen van het lectoraat Geloven in Context.

Op basis van de centrale hoofdvraag (zie hoofdstuk 1) zijn in hoofdstuk 1 een vijftal deelvragen opgesteld. Op basis van de essays en focusgroepen kunnen we nu een antwoord formuleren op de vragen 1, 2 en 3. Bovendien kunnen we nu ook een aanzet geven voor vraag 5a en b.¹¹

4.2.1 Veranderingen in de Nederlandse samenleving

Wanneer we kijken naar de belangrijkste veranderingen in de Nederlandse samenleving van de afgelopen twintig jaar en de impact op het functioneren van de hbo-theoloog dan kunnen we de conclusies van Erwich uit de inleiding van *Grensgangers* (Erwich & Praamsma 2016) bevestigen, hoewel de negatieve lading van de ontwikkelingen door de meeste focusgroepen,

11 In de volgende fase van het lectoraatsonderzoek worden per domein een drietal professionals gedurende enkele maanden gevolgd in hun beroepspraktijk. Dat biedt, samen met de focusgroepen, hopelijk voldoende data om vraag 5a en b definitief te beantwoorden.

zij het in geringe mate, wordt genuanceerd. In het eerste en laatste hoofdstuk van *Grensgangers* wordt een heel aantal ontwikkelingen genoemd die van belang zijn voor het functioneren van de hbo-theoloog in de Nederlandse samenleving: onder andere de vijf i's van Paul Schabel: individualisering, informalisering, informatisering, internationalisering en intensivering (SCP, 2004). Hoewel al deze ontwikkelingen wel zichtbaar zijn, doemen uit de focusgroepen vooral het individualisme, informalisering en intensivering op. Waar deze ontwikkelingen bij de focusgroep Voorgangers vooral negatief worden geduid, worden ze in de andere focusgroepen ondertussen geaccepteerd als de huidige status quo. Individualisering is niet alleen 'voor je zelf gaan' maar ook: niet meer leven uit geleende verantwoordelijkheid en actief je eigen rol als gelovige opnemen. De informalisering uit zich o.a in het afbrokkelen van gezagsstructuren. Dit betekent ook dat gelovigen zich beroepen op hun eigen verantwoordelijkheid in plaats van het gezag van de voorganger. Wat betreft de intensivering valt vooral de belevingscultuur sterk op.

4.2.2 Kansen en uitdagingen

Aan het begin van zijn stuk haalt Erwich een gedicht van Alfred Edward Housman aan dat spreekt over het 'land of lost content' (Erwich & Praamsma, 2016, p. 11):

"That is the land of lost content / I see it shining plain / The happy highways where I went / And cannot come again." In de focusgroepen roept dit 'land of lost content' niet altijd heimwee op maar ook daadkracht en nieuw elan. De 'happy highways' liggen niet alleen achter ons, maar volgens de vele professionals die we spraken zeker ook in de heuvels en bergen voor ons. Uit de focusgroepen is duidelijk te zien dat de huidige samenleving volop kansen biedt voor hbo-theologen, mits zij deze weten te pakken. Paradoxaal genoeg is er door de secularisatie weer een nieuwe openheid ontstaan voor het opereren van de kerk buiten de eigen muren. Deze ontwikkeling wordt versterkt door het dominante neoliberale paradigma in de Nederlandse samenleving. Doordat de overheid zich terugtrekt ontstaat er nieuwe ruimte voor de kerken om door middel van diaconaat en pastoraat 'present' te zijn in de samenleving. De focusgroepen wijzen uit dat dit in de breedte door kerkelijk werkers wordt herkend en opgepakt. Wel ervaren ze hierbij dat ze worden 'opgehouden' door de kerkelijke structuren en machten.

De uitdaging is erin gelegen om die machten en krachten binnen de kerk te overwinnen en de neuzen dezelfde kant op te krijgen: naar buiten. Dit vergt analytische vaardigheden, maar vooral een nadruk op de hermeneutische en agogische competenties van hbo-theologen. Dit komt in vrijwel alle focusgroepen naar voren en zelfs als het niet door de deelnemers zelf wordt benoemd (bij de voorgangers) dan is het helder dat deze competenties hier lijken te ontbreken: men is zo op interne processen gericht dat men de slag naar buiten niet meer kan maken. Om de kansen in de huidige maatschappij goed te kunnen maken is bovendien een flinke dosis creativiteit en ondernemerschap nodig. De tijd dat men naar de kerk kwam voor zingeving lijkt

definitief voorbij. Wil de hbo-theoloog een zinvolle bijdrage aan het leven van mensen hebben, dan moet hij zelf proactief buiten de muren van de kerk treden.

4.2.3 Overeenkomsten en verschillen tussen de domeinen

In alle focusgroepen ziet men de kerntaak van de hbo-theoloog in de huidige context vooral in de rol van de hbo-theoloog als verbinder. De hbo-theoloog is daarmee door-en-door een hermeneutisch wezen, bedreven in het verbinden van het verhaal van God met het verhaal van mensen, de traditie met de cultuur. Deze hermeneutische competentie kwam overal bovendrijven, net als de spanning tussen 'binnen' en 'buiten'. In de focusgroepen Missionaire Presentie en Gemeente Opbouw was deze spanning het scherpst te zien, zeker in het licht van de focusgroep Voorganger. Deze laatste was de enige groep die vooral naar binnen was gericht en de culturele ontwikkelingen vooral negatief duidde.

Als het gaat om de kansen die de huidige ontwikkelingen bieden, dan zijn de ondervraagde professionals het er grotendeels over eens dat er a) legio kansen zijn en b) dat deze voornamelijk buiten de eigen kerken liggen. In alle groepen (behalve de voorgangers, wat op zichzelf al tekenend is) worden begrippen als ondernemerschap en het belang van creatieve nieuwe vormen genoemd.

Uiteraard zijn er wel nuanceverschillen tussen de verschillende profielen, vooral als het gaat om de uitdagingen. Bij Missionaire Presentie wordt benadrukt dat de uitdaging vooral ligt in het omgaan met de eigen kerkgemeenschap en het opbrengen van geduld om met zowel de gebrokenheid als de eigen gemeenschap om te gaan. Bij de leraren GL ligt de uitdaging in het omgaan met de pluriformiteit in de klas en het afbrokkelen van de gezagsstructuur in de klas (niet als het gaat om de leraar als gezaghebbend figuur maar om de waardering van verschillende kennisbronnen en het feit dat leerlingen zelf toegang hebben tot allerhande informatie). Toch is ook hier de spanning tussen binnen en buiten zichtbaar. Bij Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging ligt de uitdaging in het bij elkaar brengen van de geloofsinhoud en -vormen van de pastorale cliënten en de vaak afwijkende beelden bij de directie. Ook ligt de nadruk hier sterk op de hermeneutische uitdaging om het verhaal van God te laten aanhaken bij mensen binnen en buiten de kerk die de taal van het verhaal vaak niet meer kennen. Dezelfde hermeneutische uitdaging ligt ook op tafel bij Gemeente Opbouw, maar hier is de voornaamste uitdaging om niet te vervallen in activisme en vooral te functioneren als toeruster en kritisch tegenover van de gemeenschap. In de groep Voorganger was te zien hoezeer de kerk dat kritische tegenover nodig heeft, omdat zijzelf geneigd is vooral in de tegenover-rol naar de maatschappij te zitten. Hier is de uitdaging om juist naar buiten te treden en de domeinen die daar al zitten (Missionaire Presentie, Gemeente Opbouw, Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging) de ruimte te bieden.

4.2.4 Beleefde beroepsidentiteit

Langzamerhand komen benodigde elementen voor een theorie rond de beroepsidentiteit van de hbo-theoloog bovendien. De professionals zien zichzelf vooral als verbinders, die geroepen zijn om het verhaal van God te verbinden aan het verhaal van mensen en vice versa. Dit vraagt nogal wat van de beroepsidentiteit van de hbo-theoloog: de spanningsvolle verhouding tussen 'binnen' en 'buiten' maakt dat het verbinden van beide steeds complexer wordt.

Opvallend is bovendien dat het beroepsbeeld erg diffuus is en dat het lang duurt voor men tot een formulering van de onderscheidende elementen van de hbo-theoloog komt. Ook voor hen zelf is het vaak niet duidelijk wat het onderscheid is tussen een kerkelijk werker en een maatschappelijk werker, tot men beseft dat een kerkelijk werker er vooral is voor de 'dubbele hermeneutische beweging' en voor het 'present zijn' in plaats van een oplossing bieden. Wellicht ligt daarin de crux: de hbo-theoloog vindt zijn identiteit in het 'zijn', in het bieden van en zoeken naar een spirituele ruimte binnen en buiten de kerk waar gereflecteerd kan worden op het leven en op God, waar de vragen gesteld kunnen worden zonder dat men meteen wordt overstelpt met de antwoorden en waarbij men de tijd neemt om het verhaal van mensen aan te horen. Daar waar steeds minder mensen dit verhaal actief kunnen verbinden met het verhaal van God is het de taak van de hbo-theoloog om hiervoor ankers aan te bieden en aanzetten te bieden. Dat vraagt veel: een doorkneding in de eigen traditie, grondige tweetaligheid om concepten te kunnen vertalen maar ook wijsheid en geduld om het eerst maar eens met de vragen uit te houden.

4.3 Op weg naar een theorie rond de beroepsidentiteit van de hbo-theoloog

Wat hebben we nu van deze focusgroepen geleerd voor de centrale vraagstelling naar de beroepsidentiteit van de hbo-theoloog in een veranderende context? Allereerst dat de centrale begrippen die steeds weer boven komen drijven betrekking hebben op (onze zogenaamde '*sensitizing concepts*') respectievelijk het binnen- en buitenperspectief, de hermeneutische en agogische competenties, ondernemerschap, creativiteit, flexibiliteit en wijsheid. Deze sensitivering concepten worden in de volgende fase van het lectoraatsonderzoek nader onderzocht om een theorie rond de beroepsidentiteit van de hbo-theoloog verder te vullen. Voor de opleiding zou dit kunnen leiden tot een geringere nadruk op de differentiatie van profielen. Opvallend is immers dat hoewel er veel verschillen zijn in de percepties ten aanzien van de eigenheid van het beroep er overwegend grote overeenstemming is over een aantal kernthema's zoals zojuist beschreven.

Uiteraard kennen deze begrippen ook een theologische lading, willen ze gebruikt kunnen worden in zo'n theorie. Dat is het onderwerp van het volgende hoofdstuk.

5. Reflecties en discussie

5.1 Theologische reflecties

In de zoektocht naar de eigenheid van het beroep van de hbo-theoloog kwamen verschillende grondthema's aan de orde. We stelden vast dat onderzoek uitwijst dat de verbinding tussen 'binnen' en 'buiten' ertoe doet, als een soort grondthema waartoe andere thema's rondom de professionaliteit van de hbo-theoloog-in-actie zich verhouden. Begrippen als 'verbinden', 'hermeneut(isch)', 'flexibiliteit' markeren de contouren van een gewenste eigenheid en kern van het beroep. We zoeken in dit alles ook naar een praktisch-theologisch kader waarbinnen de eigenheid van het beroep verder ontwikkeld kan worden.

Op dit punt aangekomen maken we in afgeleide zin gebruik van de visie van Schweyer die hij ontwikkeld heeft in zijn boek *Kontextuelle Kirchentheorie* (Schweyer, 2007). Hoewel Schweyer zich vooral begeeft op een kerktheoretisch vlak, is zijn beschouwing over de culturele en religieuze grondpatronen waarop kerken zich ontwikkelen van betekenis voor ons onderzoek in de breedte. Het is niet onze intentie ons discours eenzijdig binnen ecclesiologisch vaarwater te leiden, maar veeleer de modelmatige reflecties van Schweyer te benutten.

Schweyer onderscheidt twee paradigma's, die als een continuüm beschouwd kunnen worden:

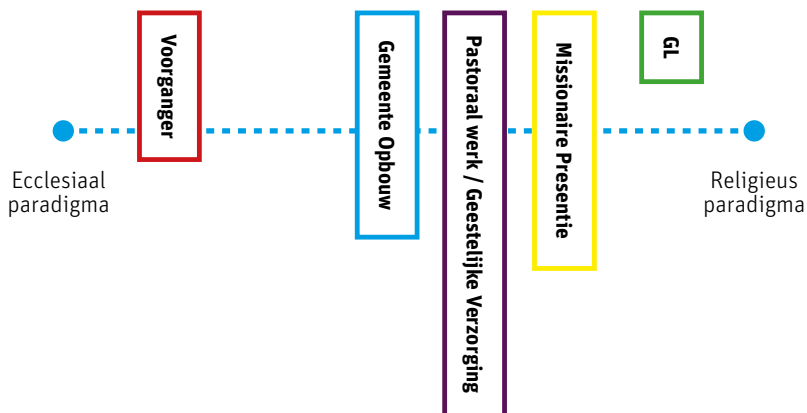

Figuur 1

Elke plaats op dit continuüm tussen een ecclesiaal en een religieus paradigma kent haar eigen specifieke normen en waarden. Schweyer wil de beide brandpunten van dit continuüm onder spanning houden, omdat ze recht doen aan de complexe werkelijkheid waarin we ons bevinden. In het *ecclesiale paradigma* heeft de praktische theologie de samenleving als context van het kerkelijk handelen op het oog. In het *religieuze paradigma* concentreert de praktische theologie zich vooral op de verscheidenheid aan religiositeit, waarbij de kerk een van de mogelijke uitdrukkingsvormen is van maatschappelijke religiositeit. De aldus onderscheiden paradigma's hebben consequenties voor de inhoud van het werk van de hbo-theoloog in de verschillende rollen zoals we die in het onderzoek zagen terugkomen.

De onderzoeksdata uit zowel de essays (vgl. *Grensgangers*) als ook uit de focusgroepen wijzen in de richting van een spanning tussen een ecclesiaal en een religieus paradigma. Niet enkel zien we sporen van soortgelijke discussies (al dan niet expliciet) over kerk en samenleving, geloof en cultuur, die van grote invloed zijn op de beeldvorming en beleving rondom het beroep van de hbo-theoloog. Tegelijkertijd zijn de verschillende profielen ook inhoudelijk te positioneren op het continuüm tussen het ecclesiale en het religieuze paradigma (figuur 2).

Opvallend is overigens hoe alle profielen daar ook op een bepaalde wijze mee worstelen. De focusgroep Voorganger laat zien dat zij vooralsnog de cultuur niet als positief duidt vanwege de negatieve invloed die vooral de individualisering (getypeerd als komend van 'buiten') heeft op de ontwikkeling van de geloofsgemeenschap ('binnen'). Er is sprake van een verlieservaring en een toegenomen worsteling met de individualisering. Wellicht ongewild leidt dit tot een individualisering van de beroepsrol die men heeft. Men wordt daarin als het ware sterk in de richting van het ecclesiale paradigma gedrukt. Voor de focusgroep Leraren GL spelen vooral de omgang met diversiteit en religieuze pluriformiteit een grote rol. Deze vormen een grote uitdaging voor het beroep maar zijn veel sterker gegeven met de context van GL (school, instelling) dan de context van de voorgangers. Telkens valt op dat de taak om te verbinden bij de ene groep net iets meer naar het religieuze paradigma buigt of juist iets meer naar het ecclesiale. De focusgroep Missionaire Presentie positioneren we zo iets meer naar het religieuze paradigma dan de focusgroep Gemeente Opbouw. Binnen de groep Missionaire Presentie is men zich net iets meer bewust van het grensvlak waarop men staat tussen kerk en samenleving of publiek domein dan de focusgroep Gemeente Opbouw. De focusgroep Pastoraal werk/Geestelijke Verzorging laat op een andere wijze een gemengd beeld zien. Hier speelt zeker de taak tot verbinding maar worden pastoraal werkers wellicht sterker door een religieus paradigma aangezogen. Een positionering op dit continuüm, zou er dan ook als volgt uit kunnen zien:

Figuur 2

De vraag die deze ordening vervolgens oproept is welke betekenis dit heeft voor het beroep en de beroepsidentiteit van de hbo-theoloog. Is een indeling naar (beroeps)-profielen nog wel houdbaar op basis van een zwaardere insteek bij een religieus paradigma, dat wil zeggen bij een opleiding die opleidt voor een werkveld dat zich in hoge mate oriënteert aan het religieuze paradigma? Moet een verregaande differentiatie nu juist niet worden losgelaten? Voor de ontwikkeling van de beroepsidentiteit heeft dit grote gevolgen en daarmee ook voor de opleidingen zelf. Welke deze gevolgen zijn en hoe deze doorwerken moet in vervolgonderzoek worden vastgesteld. Het lijkt er op basis van onze onderzoeksresultaten sterk op dat de context waarin hbo-theologen zich ontwikkelen homogener is dan werd verondersteld, met mogelijke implicaties voor een geringere differentiatie tijdens de opleiding. In de worsteling met de spanning tussen 'binnen' en 'buiten' zijn veel meer overeenkomsten dan verschillen te zien.

5.2 Onderzoeksmatige reflecties

Terugkijkend op een boeiende onderzoeksperiode vol waardevolle gesprekken is het tijd om ook op het onderzoek zelf te reflecteren. De focusgroepen waren bedoeld om de data verkregen uit de essays te verrijken en bevestigen. Wanneer we de resultaten overzien kunnen we stellen dat het beeld dat uit de essays oplicht bevestigd is geworden. Tegelijkertijd is het verrijkt. In de focusgroepen werden de tendensen in de essays uitpakket en vanuit verschillende perspectieven bekeken. Men legde meer nadruk op de kansen die de genoemde ontwikkelingen bieden. In alle focusgroepen waren we onder de indruk van de creativiteit, de passie en de ondernemerslust van de deelnemende professionals. Eens te meer is duidelijk hoe mooi, veelomvattend en uitdagend het beroep van hbo-theoloog eigenlijk is. We zien er naar uit om deze resultaten

ook binnen de opleidingen GPW en Leraar GL te kunnen verwerken en samen met onze collega's (binnen en buiten de CHE) te werken aan de ontwikkelingen van de beroepsgroep als geheel. Toch is ons beeld nog niet compleet. Dat is ook onmogelijk in een beroepenveld dat zo complex en divers is. Hoewel er is geprobeerd om in zowel de essays als de focusgroepen de breedte van het werkveld te vertegenwoordigen is dit niet in alle gevallen gelukt. Zo is bij het profiel Gemeente Opbouw het aandeel jeugdwerkers in deze fase van het onderzoek klein, terwijl deze groep in het werkveld is oververtegenwoordigd. In de focusgroep Voorgangers hadden we graag meer oecumenische theologen gesproken. Dit kan zijn weerslag hebben op de generaliseerbaarheid van de resultaten. In de volgende fase van het onderzoek wordt in de steekproef rekening gehouden met deze ongelijke verdeling, zodat het 'overall' beeld zo representatief mogelijk is.

5.3 Vervolg

In de volgende fase van het onderzoek worden beginnende hbo-theologen enkele maanden gevolgd in hun dagelijkse praktijk. Hiermee wordt nader ingezoomd op met name de hermeneutische competentie in de praktijk. Wat betekent het nu dat de hbo-theoloog een verbinder is en in welke gevallen lukt dit goed of juist slecht? Wat betekent dat voor de beroepsidentiteit en dus voor het onderwijs?

Bibliografie

Baarda, D., Goede, M. P. M. de, & Teunissen, J. (2001). *Basisboek kwalitatief onderzoek: praktische handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Stenfert Kroese.

Bernts, A. P. J., & Berghuijs, J. (2016). *God in Nederland, 1966-2015*. Utrecht: Ten Have.

Charmaz, K. (2006). *Constructing Grounded Theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage.

Doornenbal, R. J. A. (2012). *Crossroads: an exploration of the emerging-missional conversation with a special focus on "missional leadership" and its challenges for theological education*. Delft: Eburon.

Erwich, R. (2015). *Onderzoeksplan Lectoraat Geloven in Context*. Ede: Christelijke Hogeschool Ede.

Erwich, R., & Praamsma, J. M. (2016). *Grensgangers: pendelen tussen geloof en cultuur*. Utrecht: Kok.

Flick, U. (ed.) (2014). *The Sage Handbook of Qualitative Data Analysis*. London: Sage.

Hijmans, E. (1994). *Je moet er het beste van maken: een empirisch onderzoek naar hedendaagse zingevingssystemen*. Nijmegen: ITS.

Osmer, R. R. (2008). *Practical theology: An Introduction*. Grand Rapids, Mich.: William B. Eerdmans Pub. Co.

Schwarz, C. A. (1993). *Die dritte Reformation: Paradigmenwechsel in der Kirche*. Neukirchen-Vluyn: Ausaat-Verl. u.a.

Schweyer, S. (2007). *Kontextuelle Kirchentheorie: eine kritisch-konstruktive Auseinandersetzung mit dem Kirchenverständnis neuerer praktisch-theologischer Entwürfe*. Zürich: Theologischer Verlag Zürich.

Tanner, K. (1997). *Theories of culture: a new agenda for theology*. Minneapolis: Fortress Press.

Bijlagen

Bijlage 1 Interviewprotocol

Topiclijst focusgroepen (Versie 4-2-2016)

A. Welkom en tijdschema

- Min 1. Welkom, opening, kennismaking
- Min 10, Vraag A1 en A2 (15")
- Min 25 Vraag B3, B4 (30")
- Min.55, vraag B5.B6 (30")
- Min 85, vraag B8 (20")

B. Vragen:

A. Context letterlijk uitspreken

Zoals je in de samenvatting hebt kunnen lezen, zijn uit de essays de volgende kernthema's genoemd als het gaat over de context van de hbo-theoloog in het beroepsdomein <invvoegen>: <invvoegen: per profielgroep kernthema's>. Je ziet die kernwoorden ook op het scherm vermeld.

1. **In hoeverre herkennen jullie deze veranderingen in de Nederlandse context?**
2. **Is met de genoemde ontwikkelingen alles genoemd of willen jullie nog aanvullende ontwikkelingen noemen?**

B. Kansen en uitdagingen

3. **Kun je reageren op deze ontwikkelingen? Welke kansen/uitdagingen zie je?**

C. Ontwikkelingsrichting van de beroepsspecialisatie/ het werkveld

4. **Wat betekenen deze ontwikkelingen voor jullie domein? Hoe moet de hbo-theoloog functioneren?** Evt als vervolgvraag: wat is hier specifiek voor de theoloog (let op, niet te snel, pas als dit echt niet aan de orde komt).
5. **Wat betekent dit voor de opleiding aan de CHE?**

D. Afsluiting

<samenvatting > door interviewer zelf (even kijken naar secundant of die nog iets wil aanvullen? Ook kenniskringlid/observant nog vraag laten stellen)

Bijlage 2 Analyse protocol

Analyse protocol voor de analyse van de focusgroepen in het kader van het onderzoek 'geloven in context'.

Inleiding

Naar aanleiding van de essays die zijn ingeleverd voor de eerste fase van het onderzoek Geloven in Context zijn focusgroepen gehouden om de eerste observaties naar aanleiding vna deze essays te valideren. Werden er ontwikkelingen of gezichtspunten gemist? Het uiteindelijke doel van de essays en de focusgroepen is het formuleren van 'sensitizing concepts'.

Tijdens de focusgroepen werd ingegaan op de volgende vragen:

1. In hoeverre herkennen jullie deze veranderingen in de Nederlandse context?
2. Is met de genoemde ontwikkelingen alles genoemd of willen jullie nog aanvullende ontwikkelingen noemen?
3. Kun je reageren op deze ontwikkelingen? Welke kansen/uitdagingen zie je?
4. Wat betekenen deze ontwikkelingen voor jullie domein? Hoe moet de hbo-theoloog functioneren? Wat is hier specifiek voor de theoloog?
5. Wat betekent dit voor de opleiding aan de CHE?

In aansluiting op de analyse van de essays wordt gekozen voor een kwalitatieve analyse methode.¹² Hierbij is de methode die door Mayring is ontwikkeld leidend (Mayring, 1988; Erwich, 1999). De analysetechniek is erop gericht op primair de manifest gecommuniceerde inhoud te onderzoeken, samen te vatten, de structureren en te interpreteren. De gebruikte analysevragen voor de descriptieve analyse zijn afgeleid van de analyse van de essays.

Methodisch ziet deze benadering er als volgt uit:

- Vastleggen van het materiaal en invoering in Dedoose¹³: selectie van het materiaal dat geanalyseerd wordt.
- Analyse van de ontstaanssituatie: door wie en met welke reden werd het materiaal vervaardigd.
- Formele karakterisering van het materiaal: om welk type materiaal gaat het?
- Richting van de analyse: wat zoeken we in het materiaal?
 - Theoriegeleide differentiatie van de vraagstelling: aan de hand van vooraf vastgestelde

12 Zie Analyseprotocol Essays door dr. R.Erwich.

13 Dedoose is een webapplicatie voor kwalitatieve en kwantitatieve analyse. Vgl. www.dedoose.com [geraadpleegd 24 november 2016].

en geformuleerde vragen wordt de theoretische onderzoekscontext betrokken op het te onderzoeken materiaal.

- Bepaling van de analysetechniek; drie typen analyse, samenvatten, uitleggen en structureren.
- Korte omschrijving van de analyse-eenheid (de tekst waar het om gaat)
- Samenvatten
 - Parafraseren: de passages die geen inhoud dragen worden weggestreept en essentiële tekstdelen worden in kernachtige typeringen vertaald.
 - Generaliseren: essentiële tekstdelen worden vervolgens op een abstract niveau gebracht.
 - Eerste reductie: inhoudelijk aan elkaar gelijke parafraseringen worden gereduceerd tot één; parafraseringen die op het nieuwe abstractieniveau geen wezenlijke inhoud hebben worden weggestreept. Parafraseringen die centrale inhoud hebben worden overgenomen.
 - Tweede reductie: parafraseringen met gelijke inhoud worden samengevat, parafraseringen in relatie tot eenzelfde onderwerp die verschillende uitspraken bevatten worden tot één herleid.
- Uitleggen
 - Onduidelijke tekstgedeelten worden verhelderd en voor zover mogelijk uitgelegd met behulp van ander tekstmateriaal uit het essay.
- Structureren
 - Doel van deze laatste techniek is om de structuur die in het materiaal aanwezig is naar voren te halen (categorieën, anker-voorbeelden en coderingsregels).

Vragencluster

Op grond van bovenstaande is gewerkt met het volgende vragencluster voor de analyse van de essays:

1. a.) Welke **typering van de veranderingen** in de Nederlandse samenleving en cultuur die mogelijk van betekenis zijn voor het functioneren van de hbo-theoloog komt in de essays naar voren?
b.) Welke betekenis wordt aan die veranderingen gegeven?
2. Welke **kansen en uitdagingen voor hbo-theologen** worden beschreven?
3. Hoe wordt de **ontwikkelrichting** van het werk van de hbo-theoloog beschreven?
4. Welk **wenselijk profiel** wordt geschetst van de **beroepsidentiteit** van de hbo-theoloog en welke concepten worden hiermee in verband gebracht (**kenmerken beroepsidentiteit**)?

Codeboek

Voor de codering van de focusgroepen is gebruik gemaakt van het codeboek voor de essays:

Invloedrijke veranderingen

- Veranderingen
- Typering van veranderingen
- Betekenis van veranderingen (invloed)

Professionele identiteit

- Beroepsidentiteit en concepten
- Kenmerken beroepsidentiteit

Perspectief

- Kansen hbo-theoloog
- Uitdagingen hbo-theoloog

Profiel

- Wenselijke ontwikkelrichting beroep en profiel
- Kenmerken ontwikkelrichting
- Wenselijk profiel

Gezien het oplichtende belang van de hermeneutische competentie, is deze als code toegevoegd.

Structureren en frames

De stap van het coderen in Dedoose wordt gevolgd door het structureren van de inhoudelijke codes in frames. Elke hoofdcode krijgt een eigen frame waarin een beschrijvende samenvatting wordt gegeven. Opvallende trefwoorden en specifieke eigen begrippen uit het essay worden hieraan verbonden. In de analyse spelen dus vijf frames een rol:

- Invloedrijke veranderingen
- Professionele identiteit
- Perspectief
- Profiel
- Hermeneutische competentie

Ten slotte volgt op deze structurering en framing een interpreterende beschrijving die wat betreft de essays een voorlopig antwoord geeft op de gestelde vragen.

Dr. Rinke van Hell

Oktober 2016

Bijlage 3 Fragment descriptieve analyse

Typering veranderingen	Betekenis veranderingen	Kernwoorden
MP	Diaconaat heeft belangrijke functie als verbindende activiteit tussen kerken en 'buiten'. Jongeren zoeken nieuwe vormen en diaconaat is mogelijk weg. Tegelijk worden door sommigen theologische doordening daarvan gemist.	Binnen/buiten ('in de deur-opening staan'), wijsheid, ondernemerschap, creativiteit, diversiteit.
MP	Ondernemerschap en creativiteit krijgt buiten de kerk veel ruimte. Er ontstaan allerlei nieuwe initiatieven, vaak interkerkelijk.	Creativiteit, out-of-the-box denken is nodig om de nieuwe ontwikkelingen te kunnen opvangen, tegelijkertijd wijsheid om de eigen kerkleden mee te krijgen.
MP	Binnen de kerk ervaart men weinig ruimte om te mogen experimenteren. Groot verschil tussen mensen binnen de traditionele kerken en de missionaire initiatieven. Nodig om te balanceren tussen de opdrachtgever (eigen kerk) en de nieuwe initiatieven. Veel balanceren buiten/binnen perspectief.	Enerzijds begrip voor taak rentmeesters (krimpen-de kerk/minder geld) anderzijds wil men kunnen ontwikkelen en lange termijn doelen stellen > men mist lef om lange termijn visie te maken.
GL	Sterk uiteenlopende contexten, van wit tot multicultureel	Dialog, kennisbronnen, grote verschillen tussen scholen.
GL	Het vak GL zit tussen grondslag (bestuur) enerzijds en cultuur anderzijds. Bestuur en ouders vormen belangrijk referentiekader. Leerlingen zijn vaak al lang voorbij de standpunten waar ouders/bestuur zich nog zorgen over maken. Spanning tussen cultuur en bestuur is wel een thema in de gesprekken.	Identiteitsdragers en identiteitsmakers.
GL	Leerlingen lopen voorop in nieuwe ontwikkelingen in plaats van dat ze volgend zijn. De school loopt eerder achter dan voorop.	Ankerpunt, identificatiepersoon, richtingwijzer, dialoog, eigen mening, twijfel
GL	De leraar is niet meer de enige die over kennis beschikt. Leerlingen baseren zich op veel meer kennisbronnen waarvan de betrouwbaarheid niet altijd even evident is.	

Bijlage 4: Overzicht codes in Dedoose

Media	Codes	
	Count	Percentage
Transcriptie Focusgroep VG	2	6
Transcriptie Focusgroep Pastoraal	1	1
Transcriptie Focusgroep MIP	1	1
Transcriptie Focusgroep GO.docx	1	1
Transcriptie Focusgroep GL	2	2
Transcriptie Focusgroep Extern		
	2	6
	1	1
	1	1
	1	1
	2	2
	5	5
	2	2
	6	6
	28	28
	8	8
	3	3
	1	1
	9	9
	27	27
	12	12
	12	12
	3	3
	9	9
	4	4
	12	12
	6	6
	19	19
	6	6
	22	22
	1	1
	5	5
	12	12
	4	4
	108	108
	86	86
	75	75
	81	81
	106	106
	65	65

Oude Kerkweg 100
6717 JS Ede

Postbus 80
6710 BB Ede

T (0318) 696 300
E lectoraat.theologie@che.nl
I www.che.nl/gelovenincontext